

BORYS PASZKIEWICZ*

SKARB KRÓLOWEJ BONY**

Bona, królowa polska — urodzona 2 II 1494 r. w Vigevano córka Jana Galeazzo Sforzy i Izabeli Aragońskiej, od 18 IV 1518 r. druga żona Zygmunta I, króla Polski i wielkiego księcia Litwy, zmarła 19 XI 1557 r. w Bari — była osobą zamożną. Do Polski przywiozła posag 100 000 dukatów, otrzymała od męża oprawę i wiano w dobrach ziemskich wartości 200 000 dukatów, a wyprawę ślubną oceniano na 50 000 dukatów¹. Od 1528 r. królowa gromadziła na Litwie i w Polsce znaczne prywatne majątki ziemskie, wydając na nie — jak sama tłumaczyła — dochody pochodzące z odziedziczonych w 1525 r. po matce księstw Bari i Rossano. W 1545 r., w zamian za część oprawy, otrzymała opróżnione księstwo mazowieckie. Owodwiaszy w 1548 r. utraciła wpływ na rządy; w wyniku konfliktu z synem wyjechała 1 II 1556 r. do Bari wywożąc ogromny majątek ruchomy i gotówkę. Ceną spokojnego władania w Bari i Rossano była pożyczka 430 000 dukatów królowi Filipowi II, tzw. sum neapolitańskich, których zwrotu bezskutecznie domagali się kolejni królowie polscy od dworu hiszpańskiego przez następne dwa wieki. Mimo tej pożyczki Filip, chcąc zatrzymać resztę majątku królowej, polecił ją otruć swebu agentowi Gianlorenzo Pappacodzie, który uprzednio sfalszował jej testament².

* Katedra Archeologii UMCS, Lublin.

** Pragnę podziękować Uniwersytetowi Oxfordzkiemu i panu dr. Nicholasowi Mayhew za stypendium New Europe Scholarship oraz Włoskiemu Towarzystwu Numizmatycznemu za stypendium imienia Carlo M. Cipolli. Oba stypendia umożliwiły mi opracowanie tematu a pani prof. Lucii Travaini zachęciła mnie do napisania tego artykułu. Wdzięczność winien jestem również pani doc. dr hab. Marii Hennel-Bernasikowej, pani dr Stanisławie Lenczowskiej i pani dr Jadwidze Miszalskiej, których trud umożliwił mi zgłębienie treści źródła (zob. przypis 6). Praca ukazuje się w wersji angielskiej pt. *In la presente cascia sono sacchetti 90 a ducati mille... Queen Bona of Poland's treasure*, w *Rivista Italiana di Numismatica e Scienze Affini*.

¹ M. B o g u c k a, *Bona Sforza*, Wrocław² 1998, s. 47–48.

² Literatura poświęcona Bonie jest ogromna, choć nie zawsze wiarygodna. Do najważniejszych prac należą: W. P o c i e c h a, *Królowa Bona*, t. 1–4, Poznań 1949–1956; B o g u c k a, o.c.; D. Q u i r i n i – P o p ł a w s k a, *Działalność Włochów w Polsce w pierwszej połowie XVI w. na dworze królewskim, w dyplomacji i hierarchii kościelnej*, Wrocław 1973; A. S u c h e n i – G r a b o w s k a, *Odbudowa domeny królewskiej w Polsce 1504–1548*, Wrocław 1967. Znacznie więcej jest utworów beletrystycznych, publikowanych od współczesnych królowej czasów do dziś.

W sobotę 11 grudnia 1557 r., trzy tygodnie zatem po śmierci królowej, zgromadziła się na zamku w Bari komisja do spisania inwentarza pozostałości. Jej kierownictwo, z mandatu namiestnika i generalnego gubernatora Neapolu Fryderyka de Toledo, sprawował przyboczny radca królewski Alfonso Sanchez (pisany z włoska: Sances) — najprawdopodobniej tożsamy z Alfonso Sanchezem Dalmau, który w latach 1539–51 był mincmistrzem w Walencji³. Sanchez wykazuje rzeczywiście kompetencje w sprawie rozpoznania i wyceny monet. Poza nim w komisji był sędzia królewski Marco Vincenzo de Baldis z Neapolu i notariusz Ludovico Melcario z Licio. Świadcami byli mieszczanie Bari i urzędnicy królewscy. W spisie uczestniczył też Antonio de Castillo, prezes Królewskiej Kamery Wyciągów i Rozporządzeń, kasztelan zamku Bari Francesco Pappacoda, ambasador króla Polski Sigismondo Fanelli⁴ i inni urzędnicy i dworzanie. Praca trwała do 28 I 1558, początkowo również w niedziele — przerwano ją tylko na święta Bożego Narodzenia 25–27 XII⁵. Później przerwy były częstsze: na Obrzezanie Pańskie 1 I, 3–4 I (w niedzielę 2 I pracowano!), Trzech Króli 6 I, 9, 10, 16, 17, 19, 20 i 25 I. Powstał inwentarz podzielony na działy mniej więcej zgodne z układem opisywanych pomieszczeń zamkowych. Pierwszy dział bez tytułu zawierał część wstępną i spisy szkatuł z monetami, dalej następują „Klejnoty, Naszyjniki, Perły, Jedwabie”, dalej pozbawiony tytułu spis zawartości skrzyń z dokumentami, potem „Instrumenty i przywileje”, pozbawiony tytułu inwentarz skrzyń z tkaninami przechowywanych w komnacie zwanej *Delli Quattri*, „Garderoba” i „Srebra”. Na koniec inwentarz kaplicy zamkowej, spis zawartości skrzyni z sukniami i biżuterią znalezionej w komnacie nad kaplicą, wreszcie reszta inwentarza: dwóch niewolników białych Tatarów („jeden ślepy, jak stwierdzono, drugi dobry”) i fregata w fosie zamkowej. Załącznikiem do inwentarza jest „Spis sreber, które zwykle używano przy posiłkach i obsłudze niegdyś Najjaśniejszej królowej Bony Polskiej, i które zawsze trzymano w *riposto*”.

Dokument ten, „Inwentarz skarbcza, klejnotów i ruchomości znalezionych

³ T. Marot, M. Clua i Mercadal, M. Mataró i Pladelasala, A. M. Puig i Griessenberger, *El Tesoro de Sant Pere de Rodas. Una ocultación de monedas de oro y de plata a principios del siglo XVI*, Barcelona 1999, s. 35–36; J. Botet y Sisó, *Les monedes catalanes*, t. II, Barcelona MCMIX, s. 318; F. Mateu y Llopis, *El sistema monetario del Reino de Valencia*, [w:] *III Exposición nacional de Numismática bajo la Presidencia de Honor de S. M. La Reina de España*, Madrid 1987, s. 222–223. Jego dziad, Alfonso Sanchez (pisownia katalońska: Sànchez lub Sanchis) był skarbnikiem generalnym królestwa Walencji 1483–88, generalnym baliwem i dyrektorem generalnym mennic tamże 1506; to ostatnie stanowisko odziedziczył po nim syn Miquel (Miguel) Sanchez Dalmau, ojciec Alfonsa. Sam Alfonso był w latach 1543–1549 skarbnikiem generalnym królestwa Neapolu, zob. G. Bovi, *Studi di numismatica (1934–1984) del dottor Giovanni Bovi*, Napoli 1989, s. 599–617. Alfonso Sances w niektórych protokołach występuje z synem Aloysio.

⁴ Sigismondo Fanelli († 1565), dworzanin Zygmunta I i Zygmunta Augusta, 1550 wymieniany jako kuchmistrz dworu królewskiego (być może omyłkowo). *Urzednicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy*, Kórnik 1992, nr 342.

⁵ Zgodnie z erą Bari zaczynającą rok 1 IX, grudzień zaliczono w dokumencie już do roku 1558.

w puściźnie najjaśniejszej Pani Bony Sforzy królowej Polski po jej śmierci uczyniony” (*Inventarium thesauri, gemmarum et bonorum repertorium in haereditate serenissimae Dominae Bonae Sfortiae reginae Poloniae post ipsius obitum factum*)⁶, znany nie w oryginale, ale we wpisie do Metryki Koronnej, dziś w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie. Wpis obejmuje 202 strony rękopisu i nie jest wolny od błędów, szczególnie jaskrawych w nazwach własnych. Co gorsza, warszawskie archiwum udostępnia swe zasoby tylko w postaci zużytego mikrofilmu, często obcinającego prawą stronę tekstu. Doświadczenia II wojny światowej, w której przepadły bezpowrotnie ogromne ilości nieopublikowanych polskich archiwaliów, nie są — jak widać — argumentem dla udostępnienia zachowanych jeszcze zasobów do pełnej publikacji. Wiele wątpliwych miejsc udało się szczęśliwie zrekonstruować dzięki odpisowi z Metryki Koronnej sporządzonemu przed 1939 r. przez Władysława Pocięchę (1893–1958). Nie wszystkie karty inwentarza zostały wpisane do Metryki po kolei, co również powoduje pewne niejasności.

Inwentarz skarbcza królowej zawiera *multum* cennych informacji z różnych dziedzin: od historii politycznej Polski i Litwy po dzieje zamku w Bari i dóbr zamkowych. Nas jednak będzie on interesował przede wszystkim jako źródło numizmatyczne, szczególnie rodzaj skarbu monet. Na podstawie inwentarza możemy zajrzeć do szkatuły królowej Bony oraz do rachunków i kwitów opisujących sumy pieniężne, których w momencie spisania inwentarza w szkatule już nie było.

MONETY MIEJSCOWE

Waluta srebrna. Podstawą systemu monetarnego Królestwa Neapolu używanego w rachunkach jest srebrny dukat czyli dukat monetą bieżącą (*ducato corrente, ducato de moneta*) dzielący się na 5 *tarì*⁷. Srebrny dukat był jednostką obrachunkową, nierealizowaną w monecie aż do czasów króla Filipa (1554–1598). Stosunek jego wartości do dukata złotego zmieniał się wraz ze spadkiem ceny srebra. Już w 1480 r. podręcznik dla kupców majorkańskich pouczał, że „dukat złoty kosztuje 11 gillatów i pół”, tzn. 11 1/2 karlinów, o 15% więcej niż *lo ducat corrent*, wart 10 karlinów⁸. Oceniając wedle zawartości kruszcu w 2 patakach, reprezentatywnej dla standardu srebrnego dukata, i wedle ratio we Włoszech ok. 1550 r., które można w pewnym przybliżeniu przyjąć jako 1:11⁹, dukat złoty w tym systemie wi-

⁶ Archiwum Główne Akt Dawnych, sygn. Metryka Koronna 94. Jego edycję przygotowuje zespół kierowany przez doc. dr hab. Marię Hennel-Bernasikową w Krakowie. Niniejszą pracę opieram na wyniku dotychczasowych zespołowych prac edytorskich. Pierwszą część, obejmującą strony manuskryptu 5–45, podzieliliśmy na numerowane paragrafy, którymi będę się tu posługiwał; resztę dokumentu będę cytował za pomocą paginacji.

⁷ P. Grierson, L. Travaini, *Medieval European Coinage With a Catalogue of the Coins in the Fitzwilliam Museum, Cambridge*, t. 14, *Italy, III, South Italy, Sicily, Sardinia*, Cambridge 1998, s. 359.

⁸ Grierson, Travaini, *o.c.*, s. 340.

⁹ A. Mikołajczyk, *Zarys mennictwa europejskiego*, t. IX, *Geneza i rozwój nowożytnej monety polskiej na tle europejskim (XVI–pol. XVIII w.)*, Kraków 1983, s. 24, ryc. 9; srebro we Włoszech było stosunkowo najdroższe.

nien kosztować o 34% więcej niż srebrny. Rachunek ten potwierdza wycena wachlarza [s. 46 inwentarza]: *circa tre millia ducati — predetto Gioffreda Cinami dicea ch' la ditta regina lo comprò si ben s' ricorda dui millia e duecento ducati de oro ungari del ch' se refare ali libri de lo esito*, a więc ok. 3000 *ducati* (sc. srebrem) odpowiadało 2200 *ducati de oro ungari*. W innym, niezbyt jasnym miejscu [s. 116], we fragmencie tylko opisanym kwicie z 1545 r. 70 000 *ducati* zestawione jest z opatrzoną symbolem Δ (później oznaczającym skud, ale tu prawdopodobnie dukat srebrny) sumą 93 477 $\frac{1}{3}$, większą dokładnie o $\frac{1}{3}$. Taki był więc najprawdopodobniej stosunek wartości dukata złotego i srebrnego, choć z pewnością podlegał wahaniom. W inwentarzu w podsumowaniach poszczególnych pozycji nie odróżnia się dukatów złotych od srebrnych. Dla komisarzy rozróżnienie to było oczywiste i wynikało z kontekstu.

Piąta część srebrnego dukata, *tarì*, równała się 20 granom, gran zaś dzielił się na 12 *cavalli*¹⁰. W tym systemie zapis kwoty pieniężnej „d. 5.4.13.2” oznaczał: „5 *ducati*, 4 *tarì*, 13 *grana*, 2 *cavalli*”. Tę ostatnią jednostkę, bardzo drobną (odpowiadała nieco ponad połowie polskiego denara), w rachunkach inwentarza najczęściej pomijano. Jednostki obrachunkowe nie zawsze pokrywały się jednak z tak samo nazywanymi monetami, które według nich liczono.

Monety wybijano również na zlecenie królowej Bony. Jako księżna Bari nie miała prawa mennicznego, toteż srebro do przebiccia na monety przekazywała do mennicy królewskiej w Neapolu. Śladem takiej operacji jest [s. 120] *uno foglio di carta fatta per Jacobo Annello Cancelli locotenente magnificio Senior Giovan Battista Ravaschero*¹¹ *in la regia cecca della moneta cognata per conto d' soa m[aes]ta ch' monto ducati 8859*.

System monety srebrnej regni Siciliae citra pharum w 1557 r.

	uncja (nieużywana)	dukat	<i>tarì</i>	gran	<i>cavallo</i>
uncja	1	6	30	600	7200
dukat	$\frac{1}{6}$	1	5	100	1200
<i>tarì</i>	$\frac{1}{30}$	$\frac{1}{5}$	1	20	240
gran	$\frac{1}{600}$	$\frac{1}{100}$	$\frac{1}{20}$	1	12
<i>cavallo</i>	$\frac{1}{7200}$	$\frac{1}{1200}$	$\frac{1}{240}$	$\frac{1}{12}$	1

¹⁰ O. Gil Farrés, *Historia de la moneta española*, Madrid 1959, s. 308; M. Pannuti, V. Riccio, *Le monete di Napoli dalla caduta dell'Imperio Romano alla chiusura della zecca*, Lugano 1984, s. 106–111.

¹¹ Giovanni Battista Ravaschiero, mincmistrz neapolitański 1548–67. Pannuti, Riccio, *o.c.*, s. XXVI; Bovi, *o.c.*, s. 611; L. Forrer, *Biographical Dictionary of Medallists*, t. V, London 1912, s. 37.

Cavalli lub *cavalluzzi* („koniki”), drobne monety miedziane równe 1/12 grana, po inflacyjnych zaburzeniach przełomu XV/XVI w. ustabilizował król Karol Austriacki (cesarz Karol V), który wybijał je w ciężarze ok. 1,5–2 g¹² (bił także 2 i 3 *cavalli*). Inwentarz prawie o nich nie wspomina — dwukrotnie tylko spotykamy je w zapisach obejmujących też inne drobne monety:

[§111] *Item in uno altro sachetto se trovaro certi tomesì piccoli, cavalucci et duine, quali non foro altramente contati per esserno de poco momento, pero ad judicio foro giudicati ch'erano de tre ducati [...].*

[§149] *Item in un altro sachetto de cannavaccio con quattro appartamenti, dove stavano denari e de fora stava ligata una polisa del tenore sequente videlicet: „Pathache a doe per mano mano dodici, ducati 12; tari imperiali a cinque per mano, mano cinque et un quinto, ducati 5.2.6; tari e carlini filippini numero 27¹³, ducati 2.3.10; carleni [sic] imperiali a cinque per mano, mano otto, ducati 4.1.0; mezzì carleni numero tredici con sei cavalli, ducati 0.3.9; cinquine numero 87 a quattro, ducati 8.3.10; tre mezzì carlini, ducati 0.0.15 1/2 — ducati 33.4.10, sono ducati trenta tre, tari quattro grana diecie, contati a di nove d' novembre da Lupo Tusco per grani venduti al magazzino”, quali denari numarati sono stati ritrovati ducati trenta tre tari quattro et grana diece, conforme alla polisa. [...]*

Tajemnicą pozostają przytoczone powyżej *duine* („dwojaki”). Z kontekstu można wywnioskować, że to monety brązowe i mniejsze od *cavalli*. W Toskanii taką nazwą określano monety dwukrotne (2 soldy, 2 *quattrini*, 2 *centesimi*)¹⁴. Brak w Neapolu monety, która spełniałaby te warunki. Notowane są denary (zwane także obolami), równe zapewne 1/2 *cavallo*, Karola V¹⁵. Może więc *duine* to podwójne *cavalli*, monety brązowe bite przez Fryderyka III (1496–1501)¹⁶, Karola V od 1529 r. i ponownie przez Filipa II od 1556 r.¹⁷

Miedziane *tornesi piccoli*, równe 6 *cavalli* albo pół grana, zauważono czterokrotnie, przy czym policzono je tylko w dwóch przypadkach: raz były 2 sztuki, raz

¹² *Corpus nummorum Italicorum* (dalej: *CNI*), t. XIX, *Napoli. Parte I. Dal ducato napoletano a Carlo V*, Roma 1940, s. 182 n., 231 n., 257, 267 n., 275 n.; V. Lazari, *Zecche e monete degli Abruzzi nei bassi tempi*, Venezia 1858, s. 13; Pannuti, *Riccio, o.c.*, s. 105; M. Crusafont i Sabater, *Numismatica de la Corona Catalano-Aragonesa medieval (785–1516)*, Madrid 1982, s. 402–405; Bovi, *o.c.*, s. 552; Grierson, *Travaini, o.c.*, s. 457.

¹³ Podana liczba określa kwotę w samych *carlini filippini*.

¹⁴ R. Ciferri, *Repertorio alfabetico di numismatica medioevale e moderna, principalmente italiana*, Pavia 1963, s. 301, s.v.

¹⁵ *CNI*, t. XIX, s. 402.

¹⁶ *CNI*, t. XIX, s. 257.

¹⁷ L. dell'Erba, *La riforma monetaria angioina e il suo sviluppo storico nel Reame di Napoli*, [cz. IV], *Archivio storico per le Provincie Napoletane*, t. XXI, 1935, s. 106; *CNI*, t. XX, *Napoli. Parte II. Da Filippo II alla chiusura della zeccha*, Bologna 1971, s. 50; *Un secolo di grande arte nella monetazione di Napoli (1442–1556)*, Napoli 1973, s. 155–157.

97 granów (194 sztuki). Sam fakt ich wystąpienia zasługuje jednak na uwagę, gdyż monety te wybił ostatnio Fryderyk III¹⁸, musiały więc być bardzo stare.

Gran spotykamy w inwentarzu tylko jako jednostkę obrachunkową służącą do wyceniania innych monet. Wartość jednego grana miały monety zwane *doppio sesino* („podwójne szóstaki”), wybite na początku XVI stulecia¹⁹ — w skarbcu Bony ich nie było.

Dalej mamy monety srebrne, wśród których podstawową jednostką był karlin (*carlino*), tj. grosz neapolitański. Bito zarówno pojedyncze karliny, jak ich półówki oraz ćwiartki zwane *cinquine* („piątaki”). Bito też podwójne karliny, w inwentarzu zwane *tarì*, ale *tarì* jako jednostce obrachunkowej odpowiadały tylko te nowo bite od 1554 r. przez Filipa króla Neapolu (późniejszego Filipa II króla Hiszpanii), zwane *tarì filippini* albo wprost *filippini*. Spisywane bądź wymieniane w starych kwitach monety, mimo takich samych nazw, miały na ogół nieco wyższą wartość. Kurs starych karlinów i *tarì* (oznaczanych jako *imperiali* — „cesarskie”, albo *vecchi* — „stare”) wzrósł w bieżącej monecie dzięki dewaluacji tej ostatniej w 1552 r., czego zapewne dotyczy sformułowanie *la moneta augmentata* odniesione do zeszytu z wpływami królowej po pojawieniu się owego zjawiska:

[§137] *Item un altro quinterno in quarto foglio coopertato [sic] di carta d'coiro bianca, signato per me predetto notare con littera D per non cie essere segno intitolato „Introito de denari ch' piglio soa maesta dopo la moneta augmentata” con carte scritte et non finite tutte ne continuate numero 17.*

Występowanie drobnych monet srebrnych w inwentarzu jest masowe. Łączna liczba *cinquine* w zestawieniu kwot gotówkowych dała d. 601.3.5, co odpowiada liczbie 24 066 sztuk monet. Nie mamy o nich bliższych wiadomości, wszystkie bowiem *cinquine* występujące w inwentarzu traktowane są *al pari* po 2 1/2 grana i nieróżnicowane na poszczególne emisje. Przepuszczalnie były to monety Karola V ważące 0,75 g²⁰ (ryc. 1).

Monet określonych jako półkarliny (*mezzi carlini*) jest w inwentarzu znacznie mniej (prawdopodobnie 484) i nie są one oznaczone przymiotnikami, a bardzo zróżnicowane w cenie. Największą kwotę, d. 13.4.6 1/2, policzono w półkarlinach o nieoznaczonym kursie [§127]: [...] *nel medesimo sacco ancora nce stevano mezzi carlini, quali numerati, foro ritrovati ducati 13, tari quattro et grana sei et mezzo*. Jedyny w miarę równy rachunek dałoby tu podstawienie 260 monet liczonych po 5 1/3 grana (suma byłaby zaokrąglona o 2 *cavalli*). Czterokrotnie spotykamy pół-

¹⁸ CNI, t. XIX, s. 81, 179; Pannuti, Riccio, *o.c.*, s. 56; Grierson, Travaini, *o.c.*, s. 367–368; L. Travaini, *Deniers tournois in South Italy*, [w:] *The Gros Tournois. Proceedings of the Fourteenth Oxford Symposium on Coinage and Monetary History*, ed. N. J. Mayhew, Oxford 1997, s. 421–451.

¹⁹ Pannuti, Riccio, *o.c.*, s. 75; CNI, t. XIX, s. 174; Crusafonti Sabater, *Numismatica...*, s. 401–402, błędnie identyfikują gran w emisji Ferdynanda I; por. Grierson, Travaini, *o.c.*, s. 463.

²⁰ CNI, t. XIX, s. 370 n.; Pannuti, Riccio, *o.c.*, s. 103.

karliny wycenione na 5 1/4 grana, a więc jako połowa karlinów cesarskich. Łącznie dały d. 6.0.15.9 (tzn. monet było 123). Półkarliny wycenione na 5 1/6 grana spotykamy raz w kwocie d. 0.0.15.6 (3 monety). Wreszcie półkarliny o wartości 5 1/7 grana mamy raz w kwocie d. 5.0.4 (98 monet). Nie wiadomo, czy rzadkość tych monet sprawiła, że nie było dla nich ustalonej wyceny, czy też odróżniano ich emisje, od Ferdynanda I (1,78 g — ryc. 2) przez Alfonsa II i Fryderyka III (1,5–1,8 g — ryc. 3), do Karola (1,5 g — ryc. 4)²¹, i wyceniano stosownie do ich standardu kruszcowego. Przeciwno tej drugiej możliwości świadczy brak bliższych określeń (ani razu nie użyto np. nazwy *armellino*, określającej niektóre emisje półkarlinów z XV w.).

Więcej ładu widzimy w pojedynczych karlinach, których jest 7929. Karlin na początku panowania Karola V ważył 3,58 g (ryc. 5–6), w 1532 r. 3,39 g, a po przerwie w mennictwie, w 1542 r., 3,14 g (ryc. 7). W inwentarzu opatrzone je różnymi przymiotnikami. Najczęściej stosowany, *imperiali* („cesarskie”), dotyczył monet Karola V, cesarza od 1530 r. Inne, jak *vecchi* („stare”) czy *de peso* („ciężkie”?) są dla nas niejasne. W przypadku *carlini de peso* być może chodziło o monety nie oberżnięte, pełnej wagi (znane jest określenie *al peso*, które oznaczało monety indywidualnie justowane w przeciwieństwie do bitych *al marco*²², jest wątpliwe wszakże, by mogło się odnosić do karlinów). Z jednym wyjątkiem karliny sprzed emisji króla Filipa są szacowane na 10 1/2 grana. Karliny „stare” w inwentarzu występują trzykrotnie w łącznej kwocie d. 177.4.7 (tj. 1694 sztuki). Karliny „cesarskie” są w 9 paragrafach w łącznej kwocie d. 123.2.18.6 (tj. 1177 sztuk). Karliny *de peso* także są warte 10 1/2 grana, należy jednak zauważyć, że do ich liczenia używa się *mano* („garści” — o tym niżej) czterosztukowego, gdy dla wszystkich innych karlinów — pięciosztukowego. W inwentarzu widzimy je tylko trzykrotnie, ale za to w największej kwocie d. 441.2.2 (tj. 4204 sztuki). *Carlini de grana diece e mezo* („karliny po dziesięć i pół grana”) odnotowano raz w kwocie d. 6.4.2.6 (tj. 65 sztuk). Łącznie więc karlinów w tej cenie było 7140 sztuk. *Carlini imperiali de peso* liczone są po 11 granów²³ — jeśli nie jest to jakiś błąd [§131]. Odnotowano je raz, w kwocie d. 24.2.17 (223 sztuki — przeliczenie, jak widać, niezupełnie się zgadza). Są wreszcie *carlini filippini* („karliny filipowe”), bite przez króla Filipa od 1554 r., liczone po 10 granów, ważące ok. 2,99 g²⁴ (ryc. 8). W inwentarzu odnotowano je w 7 paragrafach w łącznej kwocie d. 56.3.0 (566 sztuk).

Ponadto spotykamy kwoty łączne w karlinach i *tarì* cesarskich (dwukrotnie, razem d. 18.1.17.6) lub w karlinach i *tarì* filipowych (pięciokrotnie, razem d. 18.1.0).

²¹ *CNI*, t. XIX, s. 78, 167 n., 221, 368 n.; Pannuti, Riccio, *o.c.*, s. 54, 74, 103; Crusafont i Sabater, *Numismatica...*, s. 398.

²² Grierson, Travaini, *o.c.*, s. 454.

²³ Wartość 11 grana miały karliny koronacyjne zwane *coronati* Ferdynanda I z 1458 r. i Alfonsa II z 1494 r. (Pannuti, Riccio, *o.c.*, s. 46, 61; Gil Farrés, *o.c.*, s. 186), wątpliwe jednak, by chodziło w inwentarzu o te monety.

²⁴ *CNI*, t. XX, s. 35; Pannuti, Riccio, *o.c.*, s. 111.

Srebrne karliny podwójne występują w inwentarzu wyłącznie pod nazwą *tarì*. Mogą to być emisje Karola V po 1530 r. (ryc. 9–11) o wadze początkowo 6,25 g, później 5,99 g²⁵ (wycenione na 21 granów), oraz bieżąca emisja Filipa Austriackiego jako króla Neapolu od 1554 r. — 5,98 g²⁶ (ryc. 12), *tarì* srebrne równe *tarì* obrachunkowemu (20 granów lub 1/5 dukata srebrem). W inwentarzu odnotowano obecność w skarbcu 3035 *tarì* liczonych po 21 granów: *tarì* „stare” na kwotę d. 141.1.13 (673 sztuki), *tarì* „cesarskie” na kwotę d. 94.2.10 (450 sztuk), *tarì* „po 21 granów” na kwotę d. 3.2.17 (17 sztuk) i *tarì de peso* na kwotę d. 397.4.15 (1895 sztuk). Ta ostatnia grupa, podobnie jak wśród karlinów, jest największa. Do liczenia *tarì de peso* niekiedy użyto „garści” złożonej z 4 sztuk, a nie z 5, jak dla *tarì* „cesarskich”. *Tarì* „filipowych” liczonych po 20 granów było d. 217.4.0 (1089 sztuk).

Mimo odmienności w sposobie liczenia *tarì* i karlinów oznaczonych jako *de peso* od pozostałych, nigdzie w tym samym paragrafie nie wystąpiły obok siebie monety o tym samym nominale odróżnione określeniami *vecchi*, *imperiali*, *de peso*, *de grana 21 (10 1/2)*. W paragrafie 128 pojęć *tarì* „starych” i „cesarskich” użyto zamiennie: [...] *una polisa ligata d'fora del tenor sequente videlicet: „[...] mano venti otto de tari vecchi a cinque per mano, ducati 29.2.0 [...]”, quali denari numerati particolarmente come in la sopradetta polisa s'contiene, foro ritrovati cioè [...] tari imperiali, ducati venti nove et tari dui [...]*. Wynika z tego, że w istocie różniano tylko dwa rodzaje monet: Karola V (stare, cesarskie, *de peso*, *de grana...*) i Filipa II (filipowe), a wyjątkowe policzenie karlinów cesarskich *de peso* po 11 granów było przypuszczalnie pomyłką.

Karol V wprowadził też grube monety srebrne. W 1552 r. pojawiły się półdukaty, zwane *cianfrone*²⁷, a w inwentarzu królowej Bony „pataki” (*patache* lub *pathache* — ryc. 13). Nazwa „pataka” (*patacca*) stosowana była wcześniej do wielu rodzajów (głównie drobnych) monet bitych w północno-zachodnich Włoszech, Langwedocji i Prowansji²⁸. Pataka neapolitańska Karola V i Filipa (ryc. 14) ważyła 14,95 g²⁹ i była odpowiednikiem 5 karlinów. W dokumencie nie są odróżniane pataki „cesarskie” i „filipowe”, co pozwala przypuszczać, że od początku emisji pataki miały standard obniżony w stosunku do karlinów (tzn. zawierały mniej srebra niż w pięciu karlinach cesarskich) i dewaluacja karlina i *tarì* dokonana przez króla Filipa w 1554 r. dopasowała te monety do standardu dukata obrachunkowego obniżonego już przez Karola V we wprowadzonych patakach. W dokumencie pataki wymieniono w 17 paragrafach w łącznej kwocie 2367 1/2 dukata, odpowiadającej 4735 monetom.

²⁵ *CNI*, t. XIX, s. 330 n.; Pannuti, Riccio, *o.c.*, s. 97.

²⁶ *CNI*, t. XX, s. 24; Pannuti, Riccio, *o.c.*, s. 109.

²⁷ Bovi, *o.c.*, s. 551.

²⁸ M. Crusafont i Sabater, *Història de la moneta catalana. Interpretació i criteris metodològics*, Barcelona 1996, s. 190–191.

²⁹ Pannuti, Riccio, *o.c.*, s. 96, 106.

Tylko raz spotykamy patakon (*patacone*), srebrny talar odpowiadający wartością obrachunkowemu dukatowi (*ducato corrente*), wprowadzony w maju 1556 r. pod imieniem Filipa jeszcze jako króla Neapolu (ryc. 15), równy 10 karlinom lub 2 patakom, ważący 29,91 g (w tym 28,75 g czystego srebra)³⁰. Oto ta wzmianka [§215]: *dentro di detta cascia foro trovati 18 ducati consistenti in patachoni et patache [...]*.

Jak widzimy, patakony (srebrne dukaty) dopiero zaczynały pojawiać się na rynku. Później wywarły pewien wpływ na dzieje pieniądza w innych krajach. Od 1612 r. wybijano w hiszpańskich Niderlandach talary zwane „patagon” albo „srebrny dukat” (*zilveren dukaat*). Nazwy te niewątpliwie pochodzą z Neapolu. Półdukaty–pataki Karola i Filipa oraz dukaty–patakony drugiego z władców miały też swój epizod litewski. W 1564 r. trafiły do skarbcza króla Zygmunta Augusta w Tykocinie, jako spłata 100 000 dukatów odsetek od pożyczki neapolitańskiej, którą Filip II zaciągnął był od Bony. Król Polski użył ich w potrzebie do opłacenia wojsk litewskich i polskich walczących w Inflantach. Królewska kontrasygnatura nadała im wartość podwyższoną o 61% (ryc. 16–18). Opatrzony nią *nummus argenteus, ducatus regalis Neapolitanus appellatus*, otrzymał 16 V 1564 r. kurs przymusowy 60 polskich groszy (kwota ta w pełnowartościowej monecie odpowiadała 46,32 g srebra). Król zobowiązał się do ich wykupu po zwycięskiej wojnie z Moskwą za pełnowartościowe monety³¹. Sejm Wielkiego Księstwa Litewskiego już 21 XII 1565 postanowił, że *filipki dalej iti meži ljudmi ne majut i nakazał, aby ot každogo, chto do myncy abo skarbu prinesët, pryjmovany i plačony byli [...], bol'sij filipok po soroku i osm grošej litovskich, to est po kope pol'skoj, a menšij filipok po dvadcati i čotyry groši litovskich, po polkopy [groszy] ljadskich*³². Skarb gospodarski spłacił zobowiązania i dziś kontrasygnowane w Wilnie pataki i patakony, czyli „małe i wielkie filipki”, są niezmiernie rzadkie. Po wycofaniu monety te zostały przebite na nowe monety litewskie, grosze podwójne i poczwórne³³.

Najdziwniejszą monetą w całym systemie *valluta di Regno*, rzadko zresztą spotykaną w skarbcu, są tercje skuda (*terzi de scudi*). Były to monety srebrne wprowadzone przez Karola V w 1552 r., wybite chyba w bardzo niewielkiej liczbie (ryc. 19–20). Nie należały jednak do systemu srebrnego, lecz złotego, tzn. miały wartość 1/3 złotego skuda i tak są w inwentarzu liczone. Istnienie tych monet bywa

³⁰ L. dell'Erba, *La riforma monetaria angioina e il suo sviluppo storico nel Reame di Napoli*, [cz.III], Archivio storico per le Provincie Napoletane, t. XX, 1934, s. 55; *CNI*, t. XX, s. 3; Pannuti, Riccio, *o.c.*, s. 106; Bovi, *o.c.*, s. 718–720.

³¹ I. Zagórski, *Monety dawnej Polski jakoteż prowincyj i miast do niej niegdy należących, z trzech ostatnich wieków*, Warszawa 1845, s. 127–128.

³² I. Kolobova, „Filipki” v kladach Belarusi i Lity. [w:] *Pieniądz pamiątkowy i okolicznościowy. Wspólnota dziejów. Białoruś–Litwa–Łotwa–Polska–Ukraina*, Warszawa 2000, s. 165; V. Aleksiejunas, *Hiszpańsko–neapolitańskie monety z kontrasygnaturą Zygmunta Augusta*, tamże, s. 61.

³³ K. Stronczyński, *Dawne monety polskie dynastji Piastów i Jagiellonów*, cz. III, *Monety XIV XV i XVI wieku uporządkowane i objaśnione*, Piotrków 1885, s. 164–5.

kwestionowane, ponieważ nie jest jasne, które ze znanych dziś monet Karola V nosiły tę nazwę³⁴.

[§119] *Item in un altro sachetto ncie foro trovati dopo numerati sette terzi de scuti et doi tornisi picieli et foro reposti in lo medesmo saccho, dove stevano scudi 3/7 [recte: 7/3] de scudi grano uno.*

[§127] *Item in lo medesmo saccho terzi de scudi numero sedici. Quali numerati foro trovati sedici terze de scuti ch'sono ducati cinque, tari quattro et grana sette.*

[s. 109] *...in lo medesmo saccho d'terzi de scuti mano 24, ducati 26.2.* (suma już w skarbcu nieistniejąca).

Dwie ostatnie wzmianki poświadczają kurs tercji skuda w srebrze jako 1 *tari* 16 granów 8 *cavalli*, a więc skud w tych monetach kosztuje d. 1.0.10, tyle samo, co skud złoty. Jeszcze bardziej interesująca jest wzmianka w spisie zawartości woreczka pełnego różnorakiej krajowej monety, zaplombowanego 5 XI 1557, dwa tygodnie przed śmiercią królowej [§214], zawierającego m.in. jakąś (na pewno srebrną) tercję dukata: [...] *un terzo de ducato et altri minuti, ducati 0.4.14* [...]. Identyfikację tej monety muszę pozostawić znawcom mennictwa neapolitańskiego.

Wykazane w inwentarzu monety srebrne były tylko ułamkiem kwot, które przeszły przez skarbiec królowej. Oto np. w przechowywanej w skarbcu skrzyni z dokumentami pokrytej fioletowym aksamitem znaleziono notatkę spisującą niegdysiejszą zawartość, zapewne jakiejś innej skrzyni, z ogromnymi ilościami neapolitańskiej monety srebrnej [s. 109]:

Item dentro di detta cascia s'trovo un'altra lista del tenor sequente videlicet: „Sacchi de patache tredici per ciaschuno sacco ducati 1000, sono ducati 13 000, sacchi de tari [imperiali] undice [recte: sei] computato uno ch'nei sonno dui milli a mani ch'sono ducati 126 000 [recte: 12 600], sacchi de carleni uno mano doi millia sono ducati 1050 in un altro saccho de carleni mane 1544 sono ducati 810.3, in lo medesmo saccho d'terzi de scuti mano 24, ducati 26.2 de moneta in detto saccho d. 1.–.5 — d. 27 486.–.5”, quale lista reconosciuta per detto Francesco Jacobo³⁵ disse ch'e stata scritta secondo li pare per mano d' Gioffreda Cinami.

Waluta złota była dwojaka: dukat, bity w Królestwie do 1532 r., i skud wprowadzony w r. 1538 jako wspólny standard monetarny krajów korony aragońskiej i kastylijskiej. Żaden dukat neapolitański nie został w inwentarzu wspomniany. Trudno ręczyć, że na pewno nie było ich w skarbcu, ale najwyraźniej nie było po-

³⁴ *Monete della Sicilia e dell'Italia meridionale vendita all'asta pubblica 11 marzo 1987 a Zurigo*, [la collezione di Rodolfo Spahr], Zürich–Basel 1987, s. 33–34; *CNI*, t. XIX, s. 329, opisuje te monety jako „4 karliny lub tercja skuda?”. Zob. de l' E r b a, *La riforma*, [cz. III], s. 52; B o v i, o.c., s. 551–552.

³⁵ Francesco Iacobo Calco, dworzanin królowej Bony uczestniczący w spisie.

trzeby ich odróżnić od dominujących dukatów węgierskich. Druga możliwość jest taka, że ponieważ po zdobyciu Neapolu przez hiszpańskich Aragonów w 1503 r. dukaty neapolitańskie różniły się od hiszpańskich tylko popiersiami królów i znakami mennicznymi³⁶ (ryc. 21), monety te w inwentarzu nazywano dukatami hiszpańskimi. Ale i tych spisano dziwnie mało.

Skud (symbol Δ), jako bieżąca moneta krajowa, wprowadzona ordynacją z Valladolid z 1523 r.³⁷, a w Neapolu bita od 1538 r., o wadze 3,38 g złota próby 22 karatów, służył także do wyceny przedmiotów złotych i drogich kamieni. Zarówno wtedy, jak i w różnych pokwitowaniach czy skryptach dłużnych, skud występuje prawie zawsze bez dodatkowych określeń. Gdy natomiast komisarze spisują fizycznie istniejące monety, określają je na trzy sposoby: skudy cesarskie (*scuti imperiali*, wspomniane czterokrotnie, łącznie 2542 — ryc. 22–23), skudy weneckie (*scuti venetiani*, wspomniane dwukrotnie, łącznie 550 — ryc. 24) i skudy włoskie (dwie wzmianki, raz o *scuti italiani*, raz o *scuti de Italia, de piu sorte de stampa*; łącznie Δ 980 — ryc. 25). Raz wreszcie spotykamy niejasny zapis o skudach różnego rodzaju [s. 97]: *Item dentro de detta cascietta s' trovò in una cartolina ducati venti de scuti de oro de diverse sorte*. Nie ma w inwentarzu skudów Filipa II bitych według standardu z Valladolid³⁸. Mimo faktycznych różnic standardu menniczego wśród skudów złotych różnych emitentów (skud wenecki, bity od 1528 r., miał próbę tylko 21 karatów³⁹), inwentarz traktuje je w sposób nominalny, jako równe sobie. Skud złoty jest także równy trzem srebrnym tercjom skuda. Skud wyceniony jest na 1,10 srebrnego dukata (d. 1.0.10).

Jak widzimy, spisane w inwentarzu monety krajowe, neapolitańskie, pochodzą głównie z czasów Karola Austriackiego (1516–1554). Monety srebrne jego syna Filipa jako króla Neapolu (od 1554 r.) są już jednak wyraźnie widoczne (bił tylko złote skudy, srebrne patakony, pataki, *tari* i karliny; po wstąpieniu na tron hiszpański w 1556 r. także podwójne *cavalli*⁴⁰). Ich udział w rachunkach pokazuje przemiany rynku monetarnego Królestwa i szybkość rozpowszechniania się monet nowej emisji, bitych wedle niższego standardu. Widać też bardzo długie trwanie w obiegu monet miedzianych. Godna podkreślenia jest rola *cinquine* jako głównej zdawkowej monety srebrnej.

MONETY OBCE

W szkatułach i dokumentach królowej Bony oprócz *valluta di Regno* występują też inne monety. W znacznej liczbie spotykamy pod różnorodnymi nazwa-

³⁶ Mateu y Llopis, *o.c.*, s. 221; Marot e.a., *o.c.*, s. 43; P. B. Villagrasa, *Obra completa*, II, *Numismatica de la edad media y dos Reyes Catolicos*, Zaragoza 1972, s. 784, 791. *CNI*, t. XIX, s. 86, 269; Pannuti, Riccio, *o.c.*, s. 47; Grierson, Travaini, *o.c.*, s. 366.

³⁷ Gil Farrés, *o.c.*, s. 233–234.

³⁸ *CNI*, t. XX, s. 2–3; Pannuti, Riccio, *o.c.*, s. 108; Mateu y Llopis, *o.c.*, s. 223; Crusafont i Sabater, *Historia...*, s. 181 (s.v. *escut*).

³⁹ A. Cairola, *Le monete del rinascimento*, Roma 1973, s. 250.

⁴⁰ *CNI*, t. XX, s. 2–50.

mi dukaty **węgierskie**. Zgromadzono je w skarbcu w 49 workach, w skrzyni pokrytej zieloną skórą. Do większości worków przyczepione były kartki informujące o ich zawartości, określające ją z reguły jako *aurei hungari, floreni ungaricales, ducati ungari* lub *hungari*, albo po prostu *ducati de oro*. Niekiedy kartki te zawierały też informacje o pochodzeniu tych monet (np. ze sprzedaży drewna w Gdańsku) lub przynajmniej o dacie zamknięcia woreczka. Sporządzili je w swoim czasie dworzanie lub sama królowa:

[§22] *Item in la detta cascia foro ritrovati sacchiotti 49, dove stevano dinari et havendo cacciato uno saccho de epsi de cannavaccio et quello aperto si trovò dentro una polisetta del tenor sequente videlicet: „A di 15 de aprile 1545 ducati mille de oro” et contanti, li denari del detto sacchetto s’trovarono mille ducati hungari conforme a detta polisina, quale polisina dimostrata ad oculum et dato la ad legere al detto Francesco et domandato con juramento si e mano soa de detta polisina dicit cum juramento ch’epso Francisco la have scritto de sua propria mano in praesentia praedictorum — ducati 1000.*

[§23] *Item un altro sacchetto si trovò un’altra polisina del tenor sequente videlicet: „A di 25 de febraro 1554 nel presente sacchetto sono ducati 1000 de oro cambiati per mezo del Senior Gian Lorenzo Agiosti⁴¹ cinquanta dui [grossi polacchi] per [ducato —] ducati mille” et dentro de detto sacchetto s’trovarono ducati 1000 de oro ungari [...] — ducati 1000.*

[§27] *Item in un altro sacchetto di canavaccio fo ritrovata una polisina del tenor sequente videlicet: „In questo saccho ducati d’oro mille”, quale polisa dimostrata a detto Francesco, disse ch’sta scritta de mano de la regina per ch’la conosce bene et contati li denari stevano in ditto sacchetto, foro ritrovati ducati d’oro hungari 1000 [...].*

[§39] *Item in un altro sachetto d’cannavaccio foro ritrovata una polisa del tenor sequente videlicet: „Anno domini 1555 decembris 2 a Versovia per dominum Mathiam Carchigliei capitaneum Zatorien⁴² praedicti ligni Gedani vendita per Martinum Zolintanum⁴³ notarium numerati aurei hungari numero mille suscepti per grossi 51 1/2 polonicali”, quali denari del detto sachetto contati, foro ritrovati ducati de oro hungari mille [...].*

⁴¹ Prawdopodobnie błąd w Metryce zamiast ...*Senior Gian Lorenzo* [Pappacoda] *a giusti...*

⁴² Recte: *Matthiam Chandzinski capitaneum Zakrocim[ensium]*. Maciej/Mateusz Chądzyński (†1574), 1541 podstarości zakroczymski, 1549 starosta zakroczymski, dzierżawca Błonia 1552, od 1557 też administrator spichlerza gdańskiego. Był „zaufańcem Bony” i jednym z autorów ilustracji województwa mazowieckiego w 1565 r. A. Boniecki, *Herbarz polski*, t. II, Warszawa 1900, s. 353; *Polski słownik biograficzny*, t. III, Kraków 1937, s. 268 (A. Dembińska); *Lustracja województwa mazowieckiego 1565. Indeksy do części I i II*, wyd. I. Gieysztorowa, A. Żaboklicka, Warszawa 1971, s. 12.

⁴³ Recte: *Golianum*. Marcin Biernat Golian z Wielkich Golian występuje w inwentarzu z tytułem pisarza (o nim samym nie znalazłem informacji; jego synowie wzmiankowani w 1563 r.: A. Boniecki, *Herbarz polski*, t. VI, s. 188).

Łącznie w 49 woreczkach komisarze zliczyli 48 868 dukatów określonych jako „węgierskie”. Poza tym odnotowano obecność jeszcze jednej takiej sztuki. Dukat węgierski w połowie XV w. stał się główną walutą Europy Środkowowschodniej, cenioną dzięki stabilnej i wysokiej wartości (ryc. 26–28). W 1559 r. przyjęto go za oficjalną złotą monetę Rzeszy. Miał liczne naśladownictwa — od Niderlandów do Moskwy. Nic więc dziwnego, że w skarbcu i rachunkach królowej Bony jest to najczęściej spotykany gatunek monety złotej. Nazwa *ducato ungaro* służyła nie tyle jednak za wskazanie kraju pochodzenia dukatów, ile raczej ich standardu, a w takim razie w ich liczbie były również monety naśladowcze oraz bliskie pod względem wartości dukaty innego pochodzenia. Choć w dokładnych rachunkach bankierów odnotowywano bardzo drobne różnice między dukatami, to w inwentarzu skarbcza królowej widać tendencję do uogólnień. Trudno sobie wyobrazić, by nie było w skarbcu Bony dukatów cesarskich, którymi w Polsce na równi z węgierskimi płacono za zboże, albo weneckich cekinów (ryc. 29), jeśli królowa często transferowała pieniądze przez Wenecję. Głównym źródłem napływu dukatów musiały być polskie dobra królowej, jak o tym świadczą choćby rachunki ze sprzedaży zboża i drewna w Gdańsku.

Ogromne kwoty w złotych dukatach pozostawiły w inwentarzu ślad w postaci starych kwitów, gdyż w skarbcu już ich nie było. Oto kilka przykładów:

[§14–21] [...] *se e aperta una cascietta quadra coperta de coiro verde rifasciata de piastre de ferro, dove foro ritrovate una cedula in uno quarto de foglio continente in tre partite del tenor sequente videlicet: „A di ultimo di maggio 1556 in la presente cascia sono sacchietti 46 a ducati 1000 de oro per sacchetto et sacchietti doi a 2000 per sacchetto ch’fanno tutti ducati de oro cinquanta milia, dico ducati numero — 50 000. A di 27 jugno se pigliato uno sacchetto con ducati dui milia et repositi dui sacchietti a ducati mille per uno. A di 14 d’agosto [15]57 sono cambiati tre sacchietti de robe spagnole in li quali erano ducati dui millia nove cento trenta otto et incie sono repositi sacchi tre intieri con ducati mille per sacco talch’in tutta summa venne essere de più ducati sesanta doi.” [...] et dopo rivoltata detta cedula all’altra banda s’trovo una altra partita del tenor sequente videlicet: „A di sei di novembre sono pigliati ducati mille et quattrocento ch’sono de conto di quelli cambiati con Luchiesino videlicet: ducati — 1400.” Item nel fundo de ditta cascietta s’e ritrovata una altra polisina stracciata de mezo scritta del tenor sequente videlicet: „In la presente cascia sono sacchietti 90 a ducati mille per sacchetto computando dui sacchietti tosti ligati insemi [sic] posti per uno et sacchi cinque a ducati 2000 per saccho ch’tutti sono ducati centomilia, dico ducati 100 000.” [...]*

Nie widać śladów stosowania złotych dukatów w rachunkach w Bari przed przybyciem królowej. Na pokwitowaniach z dukatami widzimy wprawdzie nazwiska włoskie, ale należą one do osób, które prowadziły rachunki Bony w Polsce: Francesco Jacobo Calco już od 1545 r., Vito Pasquale w 1546 i 1550 r., Gioffreda Cinami w 1556 r. Dwaj z nich (bez Vita) są obecni przy spisie w Bari. Wynika-

łoby z tego wszystkiego, że dukat złoty jest walutą dochodów z polskich dóbr, gdy skud złoty i dukat *de moneta* to waluty, które napływały do skarbcza z księstw Bari i Rossano.

Od dukatów węgierskich odróżniane są wyraźnie dukaty **portugalskie**, czyli *cruzados* (ryc. 30–31) [s. 96]: *polisa del tenore sequente videlicet: „A di 19 di maggio 1551 Varsovie in questa cascietta sono ducati hungari et porthoghesei venti sette milla [...].”* Tej kwoty jednak w skarbcu już nie było, podobnie jak innych znacznych sum. Pozostały tylko 62 pojedyncze *cruzados*:

[§94] *In lo secondo appartamento foro ritrovati ducati con la croce de Portugallo secondo dice detto eccellente Senior [Sanchez] numero sessanta dui senza haver[e] ci trovato polisa nulla — portugali 62.*

Jak widzimy, *portugali* to pojedyncze dukaty. Portugalskie dukaty dziesięciokrotne, w Polsce znane jako portugały, spotykamy w inwentarzu pod nazwą *portughesi* albo *doppie* — ta ostatnia nazwa może też oznaczać zupełnie inne monety. Nie istniały już w skarbcu wielkie sumy portugałów, jak ta [s. 98]: *„A di ultimo maggio reposti in la presente cascietta sachetti videlicet de robbe, spagnole et di portughesi de ducati diece l'uno ch' fanno a mille ducati d'oro per uno ch' fanno ducati venti millia cioe sachi undice de portoghesei et dudice spagnoli.”* Zostało najwyżej 16 portugałów:

[§34] *...dopie dodicie ch'valevano cento et venti ducati a dece ducati per una de oro secondo dice detto ecciellente Seniore [Sanchez].*

[§100] *Item in un altro sachetto de cannavaccio foro ritrovati tre doppie d'oro de valuta de diece ducati d'oro l'una, secondo ditto eccellente Senior [Sanchez] dicea et ch'era de moneta del re de Portugallo [...], ducati — 30.*

[§199] *Item una doppia de oro de Portugallo de vallutta secondo dicea ditto eccellente Senior de ducati diece d'oro.*

Portuguêz, złotą monetę portugalską o wadze 35,35 g, wartości 10 *cruzados* lub 3900 reali (*reis*; od 1517 r. 4000 reali) wprowadził król Emanuel I w 1499 r.⁴⁴ (ryc. 32–33). Portugały rozchodziły się z Portugalii do Niemiec i Polski, w południowych Włoszech są rzadkie⁴⁵. Monety te w szkatułach królowej pochodziły więc

⁴⁴ C. M. Almeida do Amaral, *Catálogo descritivo das monedas Portuguesas*, t. I, Lisboa 1977, s. 408; A. Mikołajczyk, „Portugały” (*Portugueses*) in Poland of the 16th and 17th centuries, [w:] *Actas do III Congresso Nacional de Numismática*, Lisboa 1985, s. 461–76. W literaturze środkowoeuropejskiej powszechnie powtarzany jest błąd dotyczący standardu portugałów (rzekomo 39,9 g), pochodzący prawdopodobnie z *Wörterbuch der Münzkunde*, Hrsgb. F. W. von Schrötter, Berlin 1930, s. 527; por. np. H. Fengler, G. Gierow, W. Unger, *Transpress Lexikon Numismatik*, Berlin³ 1982, s. 373; J. Sejbál, *Základy peněžního vývoje*, Brno 1997, s. 208; V. V. Zvaryč, *Numizmatičeskij slovar'*, Lvov³ 1978, s. 136; A. Mikołajczyk, *Leksykon numizmatyczny*, Warszawa–Łódź 1994, s. 240–1; V. Rjabcevič, *Numizmatika Belarusi*, Minsk 1995, s. 161.

⁴⁵ Marot e.a., o.c., s. 45.

z Polski, o czym najlepiej świadczy król Zygmunt August piszący do księcia Mi-kołaja Czarnego Radziwiłła (Kraków, 17 VII 1553): *Dano nam teraz znać, że królowa JM matka nasza Jan Lorincem [Pappacodą] wysłała 16 tysięcy portugalów a trzy tysiące czerwonych [...], co jako wiele razow przedtym działała teraz także [...]*⁴⁶. Być może śladem tej operacji finansowej jest notatka przytoczona w inwentarzu [s. 108]: *„Juglio. Levato a di venti tre sacchi undice de portoghesi a cento per sacco per mandarse a Napoli per il magnifico domino Fanello et Colanthonio Arcamone”, quale polisa [...] e scritta [...] mano d' l' s[eni]or Gio. Lorenzo Papacoda.*

Trzecim ważnym standardem obcytm był dukat **hiszpański** zwany *excelente*, bito według ordynacji zwanej *Pragmática de Medina del Campo* z 13 VI 1497 r. (65 1/3 z marki kastylijskiej⁴⁷ złota próby 23 3/4 karata)⁴⁸. Spora suma w hiszpańskich sztukach dziesięciodukatowych (bitych tylko za Królów Katolickich, tj. do 1516 r. — ryc. 34) wystąpiła wraz z cytowanymi poprzednio portugalami w notatce sporządzonej w Polsce. Niewykluczone, że i te monety trafiły do Bari w dochodach z dóbr polskich i litewskich. Po inwazji hiszpańskich Aragonów w 1503 r. takie same dukaty bito w Neapolu. Hiszpańskie dwudukaty, *doppioni* (ryc. 35), występują w kwitach sporządzonych w Warszawie [s. 95]: *a sei de agosto 1555 in Versovia questa cascia prima sono reposti sacchi [...] de duppione spagnolli sacchi cinque ad cinquecento per sacco; [s. 96] uno sacco de cinquecento doppioni spagnoli.* Monety te bowiem obsługiwały przede wszystkim handel północny Hiszpanii, trafiając do Niderlandów (bito tam ich naśladownictwa), a za ich pośrednictwem do basenu Bałtyku. Stamtąd też zapewne trafiały do skarbcza Bony, tak w Warszawie, jak w Bari. W wyniku zastąpienia w mennictwie hiszpańskim — podobnie jak w neapolitańskim — standardu dukatowego przez guldenowy, czyli skud, w bieżącej emisji podwójne *excelente* zostało w 1537 r. zastąpione przez podwójny skud, dublon, zwany tu *dopia*, ważący 6,71 g złota próby 22 1/8 karata. Monet tych, mimo że bito je także w Neapolu⁴⁹ (ryc. 23), w skarbcu nie stwierdzono, a jedyny kwit, w którym są wspomniane, sporządzony został raczej we Włoszech [§89]: *dopie spagnole numero 564.*

W wyniku bezpośredniego kontaktu z Niderlandami do rachunków królowej dostały się prawdopodobnie także złote guldeny **niderlandzkie**. Była to chyba sytuacja wyjątkowa. Mogły to być monety równe reńskim, ważące 3,278 g złota próby 18 karatów 6 grenów⁵⁰ (ryc. 36), albo też wprowadzone w 1521 r. w Antwerpii monety zwane *karolusgulden* albo *florin Carolus d'or*, ważące 2,91 g złota próby 14 karatów⁵¹ (ryc. 37):

[s. 130] *Item un altro mazo de scritte con uno quinterno coperto d'carta di coyro ligate con spago insieme con rubrica videlicet: „Copia inscriptionis seu ob-*

⁴⁶ *Listy króla Zygmunta Augusta do Radziwiłłów*, wyd. I. Kaniewska, Kraków 1999, nr 152.

⁴⁷ Marka kastylijska — 237,3 g.

⁴⁸ Gil Farrés, *o.c.*, s. 231.

⁴⁹ CNI, t. XIX, s. 288; Bovi, *o.c.*, s. 548.

⁵⁰ L. Nemeškal, *Snahy o mincovní unifikaci v 16. století*, Praha 2001, s. 79.

⁵¹ Fengler, Gierow, Unger, *o.c.*, s. 213.

*ligationis magnifici domini Camilli Brancacii*⁵² *super mille florenorum in auro Bonaventura Belcior Anthverpia*” fatta signata per me notare con una littera B.

Owe *floreni* trudno byłoby (z powodów chronologicznych) objaśnić jako *florins* hiszpańskie (*escudos*), bite do 1478 r. w Kastylii a w latach 1346–1493 w Aragonii⁵³. Monet tych, tak czy owak, w skarbcu nie było.

Odnutowano w inwentarzu monety **angielskie**. Spisujący je urzędnicy byli z nimi wyraźnie nieobeznani i nazywając je powoływali się na opinię Alfonsa Sanchez-a. Nie zawsze przy tym umieli je wycenić, jak wskazuje notatka o 55 „okręcikach”:

[§95] *Item in lo terzo apartamento furo ritrovati, dopo numerati, pezzi de oro cinquanta cinque chiamati navicelle secondo ditto eccellente senior dicea, quale sorte d'oro ut supra numerati, foro reposte, dopo numerate, in lo loro appartamento del detto sachetto cosi come foro ritrovati, numero 55.*

Okręt to przedstawienie różnych angielskich monet złotych bitych od XIV do XVI w., a także ich naśladownictw. Ostatnie oryginalne takie monety noszą imię Marii Krwawej, żony króla neapolitańskiego Filipa. Brak wyceny utrudnia rozpoznanie; przypuszczalnie te *navicelle* to ryale, zwane też rosenoblami, monety wprowadzone przez Edwarda IV w 1464 r., zawierające 7,78 g złota próby 0,995 i przedstawiające władcę na okręcie (ryc. 38)⁵⁴. Nie można jednak całkowicie wykluczyć, że mowa tu o drugim współczesnym standardzie z motywem okrętu, *gold angel*, którego angielska nazwa nawiązuje do przedstawienia św. Michała na drugiej stronie (ryc. 39), lub też o którejś ze złotych monet inflacyjnych Henryka VIII, albo wreszcie o noblu, poprzedniku ryala. Ryal jednak, ogromnie popularny, jest tu najbardziej prawdopodobny. W basenie Morza Północnego i Bałtyku obiegały znaczne ilości tych monet wybitych jeszcze w XV w., o czym świadczy opatrywanie ich kontrasygnaturami w Gdańsku w 1577 r., Groningen w 1591, Ypres w 1583, a także w Rydze w nieznanym czasie w 2. połowie XVI w.⁵⁵ Monety przestępowane w Gdańsku pochodziły prawdopodobnie z pożyczki 5000 rosenobli uzyskanej od króla Danii Fryderyka II. Rosenoble rejestrowane są także w Wielkim Księstwie Litewskim i na Rusi Moskiewskiej. W tym drugim państwie spełniały rolę ceremonialną i nagrodową — w tym celu produkowano nawet ich naśladownictwa — istotniejsze jednak, że są spotykane w skarbcach i transakcjach handlowych na Litwie (w skarbach XVI-wiecznych dotąd ich nie zarejestrowano). Ok. 1511 r. archimandryta peczerski Wasjan skarży się królowi, że jakiś pan Jurij za-

⁵² Camillo Brancaccio, zaufany dworzanin Bony, pełnił w jej imieniu zagraniczne poselstwa (*Listy króla Zygmunta Augusta...*, nr 113, 152); wiele razy występuje w inwentarzu jako pełnomocnik królowej w sprawach finansowych.

⁵³ F. X. Calicó, *Florines de Aragón*, Barcelona MCMLVI, s. 87, 100.

⁵⁴ J. J. North, *English Hammered Coinage*, t. 2, 1272–1662, London 1991, s. 212.

⁵⁵ A. Thompson, *Continental Imitations of the Rose Noble of Edward IV*, *British Numismatic Journal*, vol. XXV, 1945–48, s. 183–208; A. Mikołajczyk, *Gdańskie kontramarki na monetach angielskich*, *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Numizmatyczna i Konserwatorska*, nr 7, 1987, s. 21–23.

brał z różnorodnym złotem i srebrem *sorok tysjač zolotych a tysjača da osm sot korabelnikov*. W tej ostatniej nazwie słyszymy ten sam „okręcik”, co w *navicelle* inwentarza królowej. W rejestrze skarbcza „pana Sołtana” (przypuszczalnie Aleksandra, * przed 1495, † ok. 1554) z 1516 r. w jednej szkatułce oprócz 9 złotych (dukatów) był jeden *karabel'nik*, w drugiej zaś było ich aż *poltretjad'cat* (25). W grudniu 1534 r. dwaj połoccy kupcy kłócili się o cenę *polukorabel'nikov*. Jeden domagał się kursu 80 groszy (litewskich), drugi zapłacił tylko 72 grosze⁵⁶. Istotnie, ruskim obyczajem ryale uważane były za dwudukaty⁵⁷, gdy ich wartość kruszcowa wynosiła 2 2/9 dukata (cena 80 gr litewskich byłaby więc znacznie słuszniejsza, jeśli monety nie były uszkodzone). Całym „korabielnikiem” w tej nomenklaturze byłby dwukrotnie większy suweren, na którym wszakże wizerunku korabia nie kładziono!

Zdaniem Sz. Biektiniejewa wspomniany spór z Połocka był ostatnią znaną wzmianką o „korabielnikach” w Wielkim Księstwie. Z tego wynika, że ta nieduża grupa „okręcików” w inwentarzu dostała się do skarbcza Bony zapewne z jakąś jednorazową transakcją, dokonaną raczej na rynku gdańskim. Inne monety angielskie także nie są jednoznacznie określone:

[§93] *Item in un altro sachetto turchino con tre apartamenti et nel primo cie forti trovato sei peza d'oro, chiamati secondo dicea detto eccellente Senior, rose moneta de Inghilterra, ducati 9.*

Wycena jednej „róży” na 1,5 dukata wskazuje, że jest to moneta ważąca 80 grenów angielskich (5,18 g). Odpowiada to angielskiemu *angel*, bitemu w latach 1464–1553⁵⁸. Co ciekawe, róża na tych monetach występuje rzadko i nie jest eksponowana (znów — jak w przypadku „okręcików” — widać, że potoczne nazwy niekoniecznie opierają się na bezpośrednim odczycie wizerunku; ryc. 39). W skarbcu królowej Bony było ich ledwie sześć. Inne monety pozostawiły tam już tylko ślad w postaci zapiski [§89]: *una cartuciella, dove erano notate le infrascritte partite videlicet: „rose grande numero 62 [...]”*, sądząc z kontekstu, dokonanej w Bari. Nie znamy ich ceny i jesteśmy zdani na domysł, że *rose grande* to największe monety z różą, angielskie suwereny bite przez Henryka VII (w 1489 r.), Henryka VIII (w 1526 r.), Edwarda VI (w latach 1550–1553) i Marię I (w 1553 r.), ważące 15,55 g złota próby 0,995⁵⁹, odpowiadające 4 4/9 dukata każdy (ryc. 40).

Wśród monet angielskich pozostał jeszcze zachowany w skarbcu pojedynczy szyling [§162]: *Item uno pezo de argento de valutta de uno carlino de moneta de Inghilterra nominato gilinca*, określony wedle opinii Alfonsa Sancheza. Szyling an-

⁵⁶ Wszystkie cytaty z: Š. I. Bektineev, „Korabel'niki” v Velikom knjažestve Litovskom, [w:] *Gistarična–arhealagičny zbornik*, t. 11, Belarus' u sistème Eúrapejskich kul'turnych suvažai, Minsk 1997, s. 42–50.

⁵⁷ Por. M. A. L'vov, *O meste čekanki zolotych monet s imenem Ivana III*, [w:] *Trudy Gosudarstvennogo Ermitaža*, t. XXI, *Numizmatika 5*, Leningrad 1981, s. 107.

⁵⁸ North, *o.c.*, s. 212.

⁵⁹ North, *o.c.*, s. 212.

gielski, zwany też testonem, to srebrna moneta wybijana przez Henryka VIII od 1544 r.; w 1551 r. została zdewaluowana z 12 do 6 pensów, a w obiegu oceniano ją na 4 pency (ryc. 41)⁶⁰. Szylingów nie używano w handlu międzynarodowym. Nie dziwi więc incydentalne tylko wystąpienie tej monety, można za to wyrazić uznanie dla kompetencji Sancheza, potomka mincerzy z Walencji, który potrafił go prawidłowo nazwać i wycenić.

Monety **niemieckie** są zupełnie przypadkowe. Razem w skarbcu znajdujemy ledwie trzy, wszystkie określone są jako półtalary (*mezi talari*):

[§175] *Item uno mezo talare de argento moneta de Alemagna, secondo diceano.*

[§201] *Item dui mezi talari de argento moneta de Alemagna, secondo diceano [...].*

Nie wskazano bliżej ich kraju pochodzenia, zapewne dlatego, że nie umiano go oznaczyć. Mało prawdopodobne, by były to monety bite na podstawie obowiązującej wówczas ordynacji menniczej Rzeszy, wydanej w Augsburgu w 1551 r. Ordynacja ta bowiem została przyjęta z wielkimi oporami i do wybijania półtalarów posłużyła z opóźnieniem⁶¹. Były to więc raczej monety saskie (ryc. 42), brunswickie, mansfeldzkie albo krajów cesarskich (Austrii, Tyrolu lub nawet Czech) bite według wcześniejszych norm. Nie czyni to jednak wielkiej różnicy w ich wartości (ok. 13,5 g czystego srebra).

Monet **polskich** znajdujemy w inwentarzu niewiele. Polska, jak wiadomo, nie dysponowała w owym czasie kopalnymi zasobami kruszcu, wybijała więc głównie monety drobne i średnie. Tymczasem do transferów gotówki i tezauryzacji wielkich kwot stosowano przede wszystkim monety złote i duże monety srebrne (talary). Dlatego pieniądź ten, nawet przywożony z Polski, miał formę monet obcych. Cztery cytowane w inwentarzu kwity informują, że zebrane w workach złote dukaty były wynikiem wymiany groszy polskich według kursu 51 1/2 gr lub 52 gr za dukat⁶²:

25 II 1554 (miejsowości nie podano) dukat kosztował 52 gr [§23]

25 VIII 1554 w Warszawie dukat kosztował 51 1/2 gr [§45]

20 X 1555 w Warszawie dukat kosztował 51 1/2 gr [§30]

2 XII 1555 w Warszawie dukat kosztował 51 1/2 gr [§39, 60]

⁶⁰ North, *o.c.*, s. 212; N. Mayhew, *Sterling. The Rise and Fall of the Currency*, London 1999, s. 46–50.

⁶¹ Nemeškal, *o.c.*, s. 106–109.

⁶² W 1554 i 1555 r. inne źródła notują w Warszawie cenę 52 gr za dukat, w Gdańsku natomiast 52 gr w 1554 r. i 51 w 1555 r. — zob. W. Adamczyk, *Ceny w Warszawie w XVI i XVII wieku*, Lwów 1938, s. 4; J. Pełc, *Ceny w Gdańsku w XVI i XVII wieku*, Lwów 1937, s. 3; na rynku lubelskim i lwowskim płacono 52 gr za dukat, zob. W. Adamczyk, *Ceny w Lublinie od XVI do końca XVIII wieku*, Lwów 1935, s. 58; S. Hoszowski, *Ceny we Lwowie w XVI i XVII wieku*, Lwów 1928, s. 155. R. Rybarski, *Handel i polityka handlowa Polski w XVI stuleciu*, t. II, *Tablice i materiały statystyczne*, Warszawa² 1958, s. 313, podaje na podstawie rachunków dworu królewskiego kurs 52 gr w latach 1553 i 1554 i przeciętnie 51 1/2 gr w latach 1556 i 1557.

Są jednak wyjątki. Na kopy groszy monety polskiej — choć nie zostało to wyraźnie powiedziane — opiewał z pewnością kwit sporządzony przez Wojciecha Boguskiego⁶³ [s. 118]: *Boguski legatur sexagene 2906*. Kopa, *sexagena*, była wprawdzie używana do liczenia groszy litewskich i polskich, ale Boguski był podskarbiem mazowieckim, a na Mazowszu nie liczono według monety litewskiej⁶⁴. Grosze polskie można było również liczyć na złote (*floreni polonicales*). Być może tej właśnie jednostki dotyczy sporządzona w Polsce notatka o zakupie klejnotów od Giorgio Ispano:

[s. 117] *Item dui fogli de caria cosuti insieme con uno notamento quale incomenza videlicet: „Notamento delle infrascritte gioie et lavori de oro comprati per soa m[ae]s[ter]ta incipiendo dalli 2 di 9bre 1555” et finisce „agionto comprati da Giorgio Hispao fl 1800”.*

Polskie grosze w istniejących monetach (0,77 g czystego srebra na grosz⁶⁵) w skarbcu spotykamy tylko raz [§192]: *Item quarantasei grossi polacchi de argento*. Zupełnie niezrozumiała jest następna kwota 44 groszy polskich w miedzi [§193]: *Item quaranta quattro grossi polacchi di rame*. Monety takie nie istniały. Miedź w polskim systemie monetarnym pojawiła się dopiero w 1650 r.⁶⁶ Cóż więc komisarze mogli uznać za polskie grosze w miedzi? Pozostaje jedynie słabe przypuszczenie, że tak określono kwotę 792 polskich pieniędzy (denarów; 18 pieniędzy liczono na grosz), drobnych monet bitych w srebrze próby zaledwie 1 1/2 łuta (0,094)⁶⁷. Po pierwsze jednak, nieznanne są w Polsce skarby ukryte po 1526 r. zawierające tak znaczne ilości denarów — były to drobne monety do codziennych zakupów, a nie do tezauryzacji. Po drugie zaś, we Włoszech monety z niskopróbnego bilonu były wówczas doskonale znane i odróżniane od miedzianych⁶⁸. Opisywało je pojęcie *mistura* a nie *rame*. Sprawa nie jest wciąż jasna. Łączna kwota w polskich monetach odnotowana w skarbcu to 90 groszy, czyli ledwie 3 złote.

Monet **litewskich** w chwili sporządzania inwentarza w skarbcu już nie ma. Istnieje tylko zapiska o wielkiej kwocie [s. 131]: *un altro foglio dislegato in detto quinterno scritto de una facciata qua incomenza „Summari delli denari reposti nel [stipo? — słowo nieczytelne] de San Francesco” et finisce „de moneta lithuanica sexagene nove millia trecento novanta tre et grossi quarantanove — sexagene 9393,*

⁶³ Wojciech Boguski († przed 1569), dworzanin Bony 1545, wojski przemyski 1551, podskarbi mazowiecki królowej przed 1556, 1562 ekonom generalny mazowiecki. *Lustracja województwa mazowieckiego*, s. 10.

⁶⁴ Por. np. *Zbiór dokumentów i listów miasta Płocka*, t. II, 1495–1586, wyd. S. M. Szacherska, Warszawa 1987, s. 394, nr 586 (1553 r.): *quindecem sexagenis grossorum numeri et monetae Polonicales*.

⁶⁵ Z. Żabiński, *Systemy pieniężne na ziemiach polskich*, Kraków 1981, s. 95.

⁶⁶ Żabiński, *o.c.*, s. 122.

⁶⁷ Żabiński, *o.c.*, s. 95, 99.

⁶⁸ Grierson, Travaini, *o.c.*, s. 468.

49”. Mowa tu o sumie 563 629 groszy. Były to niewątpliwie pieniądze pochodzące z dochodów z dóbr litewskich królowej. Litewski system monetarny, ukształtowany w XV stuleciu na podstawie czeskiego grosza, pozostał aż do 1580 r. niezależny od polskiego. Grosz litewski, dopiero od 1535 r. wybijany w postaci monety, zawierał 0,95 g czystego srebra, a od 1555 r. — 0,87 g⁶⁹. Był więc wart więcej od grosza polskiego, a dzielił się na 10 pieniędzy (*peniazi, pinigai*). Liczono go na kopy (po 60 sztuk). Cytowana kwota przypuszczalnie realizowana była głównie w półgroszach. Podobnie jak monety polskie, także litewskie nie nadawały się do transferu i tezauryzacji.

Nie wszystkie monety zostały w inwentarzu opisane w sposób, który umożliwia nam dzisiaj analizę. **Niewyspecyfikowane** a wycenione monety ze spisu klejnotów kosztowały razem Δ 47 1/2 i d. 20.0.0. Są to zwłaszcza stosunkowo drobne kwoty odnalezione w skrzyni z perłami [s. 97]: *ducati venti de scuti de oro de diverse sorte, diecenove pezi de moneta de argento de diversi regni*, [s. 98]: *diversi pezi de oro de peso de onze quattro et tre quarti pesati et extimati [...] de prezo de scuti quaranta sette in circa*, a w naszyjnikach (p. 80): *1 pezzoto d'oro* — Δ 1/2.

Było też kilka **medali**. Odnotowano je na końcu rejestru gotówki, w skrzyniach z naszyjnikami i z perłami oraz w komnacie *Delli Quatri*. Ich identyfikacja w kilku wypadkach jest chyba osiągalna jako przedmiot osobnego studium specjalistycznego. Wyobraźnię pobudza zwłaszcza klejnot z podobizną króla Zygmunta I [s. 96]: *uno grande gioiello de oro con la miraglia del Re Vecchio de Polonia et una spinolla extimato per li predetti de prezo de scuti settecento in circa*. Poza nim były medale królowej (ryc. 43) [§181]: *dentro di uno cascietello una miraglia de argento con lo ritratto de ditta serenissima quondam regina*; matki królowej, księżnej mediolańskiej Izabeli d'Aragona (*1470, †1524) [§166]: *una miraglia d'oro della duchessa de Millano madre de[lla] detta quondam serenissima regina*; [§191] *dentro de uno marzapanetto una miraglia di rame guarnita de oro con lo ritratto della duchessa de Millano madre di detta quondam serenissima regina*; nieokreślonej Izabeli, matki lub córki królowej (ryc. 44)⁷⁰ [s. 80]: *La anunta medaglia de Isabella*; małżeński medal króla neapolitańskiego Filipa i królowej Marii angielskiej (ryc. 45) [s. 80]: *una miraglia d'oro incasciata in legno con lo retratto del serenissimo re Philippo nostro signore⁷¹ et della regina de Inghilterra⁷²*; a także kilka bliżej nieopisanych, choć niekiedy bardzo kosztownych [s. 80]: *2 medaie de l'argento*;

⁶⁹ Żabiński, *o.c.*, s. 99; E. Ivanauskas, R. J. Douchis, *Coins of Lithuania 1386–1707*, Vilnius–Columbia 1999, s. 7; S. Sajauskas, D. Kaubrys, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės numizmatika*, Vilnius 1993, s. 105.

⁷⁰ Królowa Izabela węgierska (*1519, †1559), żona Jana Zápolyi, regentka Węgier (później Siedmiogrodu) w imieniu syna, Jana Zygmunta.

⁷¹ Filip (*1527, †1598), książę Mediolanu od 1540 r., król Neapolu od 1554, król Hiszpanii (Filip II) od 1556.

⁷² Maria Krwawa (*1516, †1558), królowa Anglii w latach 1553–1558, zaślubiła Filipa 25 VII 1554; małżeństwo to zostało uświetnione medalami Jacopo da Trezzo z Mediolanu, odpowiadającymi powyższemu opisowi.

[s. 96]: *dui miraglie de oro de peso d' onze tre pezati et extimati per li predetti de prezo de scuti trenta in circa; [...] dui midaglie guarnite de oro intorno tutti due de camei extimati per li predetti de prezo de scuti seicento tutte due in circa; [...] tre altre medaglie de camei, nelli quali nel reverso de uno sono certi diamanti piccoli incastrati guarniti d'oro extimati tutti d' prezo de scuti trecento [...]*. Odnutowano też obecność brązowych medali papieskich (ryc. 46), choć ich wartość materialna dla współczesnych nie była istotna [s. 169]: *Item tre miraglie de ottone de Papa Paulo III*.⁷³

Powyższe wzmianki dotyczą medali dworskich z XVI w. Różni się od nich następująca informacja ze skrzyni z perłami, która może świadczyć o przechowywaniu przez królową **monet starożytnych**:

[s. 97] *Item dentro de detta cascietta s' trovaro dentro l'una carticella medaglie de oro n° dudice antiqui de peso de onze tre et tre quarte, pesate et estimate per li predetti de prezo de scuti trenta sei in circa. [...]*

Dwanaście sztuk ważących 3 3/4 uncji (100,24 g) byłoby stosunkowo małych jak na medale z XVI w., a nieco za ciężkich jak na rzymskie aureusy. Monety rzymskie byłyby zresztą chyba jakoś rozpoznane. Mogły to natomiast być greckie stater, których rozpoznanie z pewnością przekraczało wiedzę komisarzy. Należy podkreślić, że wycenili oni te *medaglie* ok. 20% wyżej niż wynikałoby z zawartości kruszcu, tak, jak robili to z dziełami złotnictwa.

W sumie stwierdzić możemy, że pieniądze, którymi posługiwała się królowa — zarówno te, które znaleziono w skarbcu po jej śmierci, jak i te, które pozostały jedynie ślad w postaci pokwitowań i zapisów księgowych — były stosunkowo mało urozmaicone. Odzwierciedlają one przede wszystkim rynek pieniężny dwóch krajów, w których kapitał ten był gromadzony: Polski (a ściślej Mazowsza) i Królestwa Neapolu. Aż 87,5% gotówki w skarbcu królowej było pochodzenia obcego; srebro neapolitańskie stanowiło domieszkę do międzynarodowego złota. Zaskakuje brak monet litewskich, mimo położenia w Wielkim Księstwie znacznych dóbr królowej. Prawdopodobnie wynika to z faktu, że uwzględnione w inwentarzu kwity pieniężne powstały po objęciu w 1544 r. władzy w Wielkim Księstwie przez Zygmunta Augusta i przeniesieniu się królowej do Warszawy. Napływające z Litwy kwoty były przypuszczalnie przeliczane na bieżąco na dukaty węgierskie. Podobny los musiał spotkać częste w XVI-wiecznej Polsce talary niemieckie. Głównym źródłem napływu pieniędzy do Warszawy był wszelako najwyraźniej Gdańsk, gdzie agenci królowej sprzedawali płody rolne z jej dóbr. Dlatego, oprócz dukatów węgierskich, widzimy w rachunkach (i znacznie rzadziej w szkatułach) królowej Bony złoto portugalskie, hiszpańskie i angielskie. Można sądzić, że dochody z Litwy również dopiero w Gdańsku przybierały postać pieniężną, i to jest zapewne powód niedostatku pieniądza litewskiego.

⁷³ Nazwa ta może w zasadzie określać drobne monety, wątpliwe jednak, by w takim przypadku zostały w inwentarzu tak szeroko opisane — chodzi więc o medale w dzisiejszym znaczeniu.

Jednym z najciekawszych zjawisk dostrzegalnych już na pierwszy rzut oka w inwentarzu skarbcza królowej Bony jest użycie w rachunkach pojęcia *mano*. Niedawno poświęciła mu uwagę Lucia Travaini, dostrzegłszy kilka przykładów stosowania tego sposobu liczenia monet w XIV-wiecznej Wenecji i w XV-wiecznym Neapolu. Wszystkie przytoczone przez nią przykłady dotyczą monety srebrnej — kiedy w tych samych rachunkach wspomniane są monety złote, liczy się je na sztuki, srebrne natomiast liczone są na *mani da quattro*, więc „garście” po 4 sztuki. Za każdym też razem chodzi o znaczne ilości monet⁷⁴.

W naszym dokumencie *mani* używane są bardzo często, w dodatku nie zawsze są one *da quattro*. Większość gatunków monet ma odpowiednie dla siebie *mano*. Oto wielkość użytych *mani*:

Gatunek monety	liczba sztuk w <i>mano</i>
<i>cinquine</i>	4
półkarliny	4
karliny	5
karliny <i>de peso</i>	4
karliny stare	5
karliny cesarskie	5
karliny filipowe	5
<i>tarì</i>	5
<i>tarì de peso</i>	4 lub 5
<i>tarì</i> stare	5
<i>tarì</i> cesarskie	5
<i>tarì</i> filipowe	5
pataki	4 lub 2
tercje skuda	3

Jak widać, dominuje raczej *mano da cinque*, ale też wyraźnie widoczna jest tendencja do używania *mani* w taki sposób, aby zliczona jednostka składała się na jednostkę wyższego rzędu: 5 *tarì filippini* to dukat, 3 tercje skuda to skud, 2 pataki to znów dukat. Podobnie jak w przykładach wskazanych przez L. Travaini, na *mani* liczy się wyłącznie monety srebrne, nigdy złote.

Podobny rachunek opisany jest w śląskim podręczniku kupieckim wydanym ok. 1700 r. Nazywa się tam *Wurff* (rzut). Na *Wurff* składały się 4 greszle albo 3 krajcary, albo 5 monet 6-krajcarowych, albo 5 monet 15-krajcarowych, 5 *Silbergroschen*, 5 ortów polskich, 4 lub 5 *Poltoracken Bromberger* (tu, jak widać, stosowano dwa różne sposoby liczenia), 3 półbace (tj. albusy, dwukrajcary), 3 *Drittelthaler*, 3 *Zwei-*

⁷⁴ L. Travaini, *Un sistema di conto poco conosciuto: la „mano da quattro”*, *Revue Numismatique*, t. 153, 1998, s. 327–334.

drittelthaler, 5 guldenów, albo wreszcie 3 talary — wyłącznie monety srebrne⁷⁵. Nie-wykluczone, że sposób ten był używany szerzej, ale sporadyczne wzmianki na ten temat w literaturze niemieckojęzycznej wyglądają na zupełnie pomylone⁷⁶.

ILE PIENIĘDZY BYŁO W SKARBCU KRÓLOWEJ BONY?

Ze względu na pominięcie przez komisję niemal wszystkich skryptów dłuż-nych niewiele można powiedzieć o kapitale królowej. Możemy tylko podsumo-wać policzoną gotówkę, na którą składa się:

dukaty srebrem	4736.1.14 1/2
skudy	4137 1/6
złote dukaty	48 982
rosenoble	55
talary niemieckie	1,5
złote polskie	3

Za wspólny mianownik wszystkich tych kwot oberzemy złoty dukat jako standard o najszerszym zasięgu. Wbrew pozorom, najtrudniejsze jest tu przeli-czenie złotych skudów na złote dukaty, a to z powodu różnic w próbie kruszcu skudów różnej emisji. Opierając się na wyliczonej uprzednio relacji między du-katem złotym i srebrnym oraz dukatem srebrnym i skudem, przyjmujemy prze-licznik 0,825 dukata na skud (33/40). Kurs ten preferował dukat (powinno być 0,850–0,900). Otrzymujemy więc łączną kwotę dukatów złotych 56 072 1/3.

Jest to wprawdzie suma pokaźna, ale w skarbcu osoby słynącej z bogactwa i gospodarności i umiejącej dbać o dochody można było spodziewać się więcej. Zestawmy ją z ogromnymi sumami pieniędzy, z którymi Bona przybyła do Polski w 1518 r., z kwotami wspomnianymi w dokumentach (np. król Zygmunt August pisze do księcia Mikołaja Czarnego Radziwiłła 7 IX 1553: *Dał nam sprawę Aleks-ander muzyk Włoch iż z tych pieniędzy, które [królowa Bona] ma Wenecyjej, to jest trzykroć sto tysięcy złotych czerwonych, rozkazała Jan Lorincowi aby półtorakroć sto tysięcy od Jej M darował cesarzowi...*⁷⁷; albo w inwentarzu, s. 119: *uno foglio di car-ta rubricato de sopra per mano della regina predetta, secondo diceano, del tenor se- quente videlicet: „Li denari ch’ foro alli 29 d’ magio nell’anno 1556” et dentro s’trova la meza faccie del mezo foglio scritta quale incomenza videlicet: „Per la compra delli ducati venti millia de entrate della corte ducati 300” et finisce „ducati 472 188”*), a zwłaszcza z pożyczką neapolitańską 430 000 dukatów. Większości gotówki kró-lowa pozbyła się przed śmiercią. Rozpowszechniona wśród współczesnych opinia

⁷⁵ W. Benedict, *Proverb: Aller guten Dinge drey oder Drey gute Dinge. Bestehende in Re-duction Ausländischer 1. Müntz, 2. Gewicht, und 3. Maaßes, 1. Theil, Reductio der Müntz. Das Erste gute Ding*, Breßlau [ok. 1700], s. 43–64.

⁷⁶ H. Kahnt, B. Knorr, *BI-Lexikon. Alte Maße, Münzen und Gewichte*, Leipzig 1986, s. 347.

⁷⁷ *Listy króla Zygmunta Augusta...*, nr 153. Mowa o pożyczce sześćioletniej dla Karola V, zob. Bogucka, o.c., s. 211.

o ograbieniu skarbcza królowej po jej śmierci przez Gianlorenza Pappacodę też jest w pełni uzasadniona.

Równocześnie jednak, mimo tych ubytków, mamy do czynienia ze stosunkowo dobrze opisanym skarbem monet, któremu nie mogą dorównać wielkością żadne wykopaliska. Istnienie zapisków o pochodzeniu niektórych monet dało nam dodatkowe instrumenty analizy. Rezultatem jest wgląd w obieg monetarny i tezauryzację w skali, która zazwyczaj przerasta możliwości badań numizmatycznych⁷⁸.

BORYS PASZKIEWICZ

THE TREASURE OF QUEEN BONA

(Summary)

After the death of Bona Sforza, the Queen of Sigismund I of Poland on December 11th, 1557 in her castle in Bari, her property was inventorised. On the basis of such a document it is possible to have a look at Queen Bona's financial resources, as well as bills and receipts specifying the sums that at the moment that stocks were being taken had already been spent. The resources included both local (Napolitan) and foreign coins.

Among local coins there are gold, silver and copper specimens. The (accounting) rate of the gold ducat and the silver one probably amounted to 4:3. The smallest coins to be found in the catalogue are copper *cavalli* and mysterious *duine*. They have been recorded in two paragraphs only. Copper *tomesi piccoli* have been recorded four times. However, their mere occurrence is quite remarkable, for they had been struck last by Frederick III, thus they must have been rather old. Small silver coins occur in the catalogue in large numbers, chiefly *cinquine*, in the treasury there were 24 066 of them in all. There were considerably few *mezzi carlini*. There were large quantities of *carlini*, referred to as *imperiali*, *vecchi*, *de peso* (with one exception estimated to 10.5 *grana*) and *filippini* (10 *grana* each). Silver double *carlini*, quite numerous in the catalogue, are referred to as *tarì*: *vecchi*, *imperiali*, *de grana 21* (estimated to 21 *grana*), or *filippini* (20 *grana* each). Numerous silver half-ducats of Charles V, introduced in 1552, in the inventory are called *patache*. There is only one *patacone*, a silver thaler, its value corresponding to that of the accounting *ducatto corrente*, introduced only in 1556. In the treasury there were also *terzi de scudi*. Albeit silver, they did not belong to the silver system, but to the gold one, i.e. their value amounted to a third of the gold *scudo*, this is the value they have in the inventory. The *scudo* as the current national coin at estimation of gold objects, precious stones and in promissory notes is hardly ever accompanied by additional specifications. The coins recorded in the treasury are provided with additional specifications: *imperiali*, *venetiani* and *italiani* (or *scuti de Italia*, *de piu sorte de stampa*). Despite actual differences of the minting standard among the gold *scudi* of different issuers, the catalogue treats them as equal and estimates them to 1.10 of the silver ducat.

Local coins of Naples recorded in the catalogue come chiefly from the time of Charles of Austria (1516–1554). Yet, the silver coins of his son Philip as the king of Naples (from 1554) are already clearly visible. Copper coins are also seen to be very long in circulation.

⁷⁸ A. Mikołajczyk, *Romantyczne iluzje i ekonomiczna rzeczywistość skarbow monet z XVI–XVIII wieku: kilka przykładów środkowopolskich*, WN XXIII, 1979, z. 3, s. 160–167.

Among foreign coins Hungarian ducats are to be found in large quantities and under different names (48 868 in all). Certain sacks containing ducats have been provided with information of their origin (e.g. from the sale of timber in Gdańsk). The queen's Polish estates must have been the main source of the inflowing ducats. However, the name *ducato ungaro* was meant not so much to indicate the country the ducats had come from, but rather the standard thereof; if so, their number also included ducats of other origin, their value being more or less the same. It is difficult to imagine the fact that Bona's treasury did not contain imperial ducats or *zecchini* of Venice, although there is no mention of the latter. Enormous payments in gold ducats left a trace in the catalogue in the form of old receipts, as the treasury did not contain them any longer. There is no trace of the use of gold ducats in accounts in Bari before the queen arrived there. The gold ducat is the currency of the income from Polish property, for the gold *scudo* and silver *ducato* are the currencies that would flow into the treasury from the Duchies of Bari and Rossano.

The treasury also contained 62 Portuguese *cruzados* called *portugali* alongside *portughesi* or *doppie* — Portuguese 10-fold ducats. Receipts and documents imply that once the queen's treasury contained many more such coins, they would flow in while cash was being transferred from Poland. Spanish 10-ducat and 2-ducat coins, *doppione*, appear in receipts made in Poland, they have not been recorded in the inventory, though, just like later gold *escudos*. 55 English ryals were recorded in the catalogue. Ryals would circulate both in the area of the North Sea and the Baltic, as well as in the Grand Duchy of Lithuania and in Muscovite Rus. Their last occurrence in Lithuania falls in the year 1534, thus presumably they found their way to Bona's treasury from the Gdańsk market. There were also 6 English angels and a single shilling. German coins are represented in the treasury by only three half-thaler.

The total sum in Polish coins recorded in the treasury amounts to merely 90 *grossi*, i.e. as little as 3 zlotys. Four receipts mentioned in the inventory inform that gold ducats kept in sacks were the result of Polish *grossi* having been exchanged. The treasury did not contain any Lithuanian coins at the moment the inventory was being taken. There is only a note on a sum of 563 626 *grossi*. Beyond any doubt that was the money that came from the queen's income from her Lithuanian property.

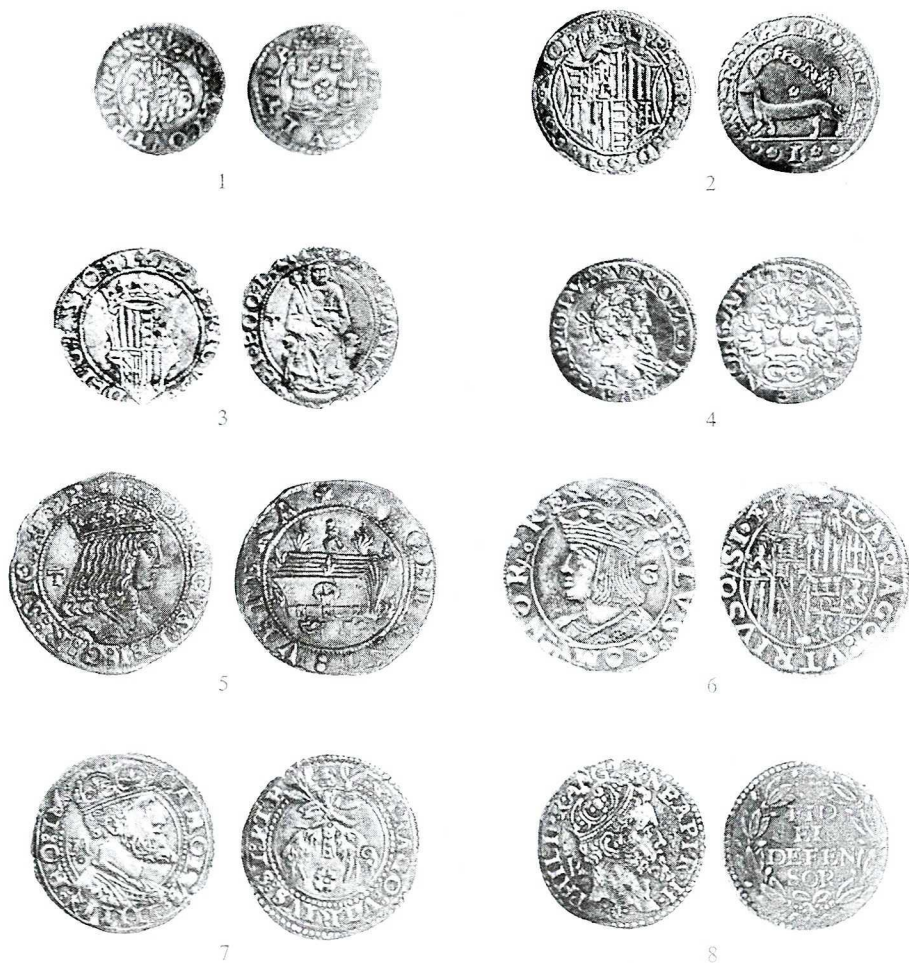
The catalogue also mentions a few medals connected with the Polish court, and those of Milan and Spain, and most probably 12 ancient gold coins.

The money that the queen made use of — both that from the treasury found there after her death, and that reflected only in receipts and accounting records — was relatively undiversified. It depicts mainly the monetary markets of two countries in which capital had been accumulated: Poland (Mazovia — to be more precise) and the Kingdom of Naples. As much as 87.5% of the cash in the queen's treasury came from abroad; the silver of Naples was just an admixture to international gold. The absence of Lithuanian currency is rather surprising, although the queen's considerable estate was located in the Grand Duchy. This probably results from the fact that the sums flowing into Lithuania were being currently converted to Hungarian ducats. However, Gdańsk most obviously was the main source of money flowing into Warsaw: this is where the queen's agents would sell agricultural products from her estates.

The term *mano* was applied in the catalogue while counting silver coins. According to the kind of coins groups of 2–5 pieces were separated, the said *mani* being counted afterwards. This is a counting manner analogous to the *Wurff* applied in Silesia in the 17th century.

Due to the fact that the commission disregarded almost all promissory notes, very little can be said about the queen's capital. We can just sum up the cash — 56 072 1/3 gold ducats. The queen got rid of most of her cash before she died. Despite this we have relatively good information on a coin hoard, the volume of which exceeds any excavated find. Records on the origin of certain coins provided us with additional tools of analysis. This results in an insight into monetary circulation and thesaurization at a scale that usually is beyond the possibilities of numismatic research.

An English version of this article is to be published in *Rivista Italiana di Numismatica*.

1. Królestwo Neapolitańskie, Karol I król, *cinquina* (1520–1527), Neapol; wg Asociacion Numismatica Española, Barcelona, Subasta Social 42, 575. 2. Królestwo Neapolitańskie, Ferdynand I, półkarlin zw. *arnellino* (1458–94); wg Hess-Divo 272.484. 3. Królestwo Neapolitańskie, Fryderyk III, półkarlin (1496–1501), Neapol, Giancarlo Tramontano; wg Coll. Spahr 249 (zob. przypis 34). 4. Królestwo Neapolitańskie, Karol V cesarz, półkarlin (1546–1548), Neapol, Geronimo Albertino; wg Coll. Spahr 280. 5. Królestwo Neapolitańskie, Fryderyk III, karlin (1496–1501), Neapol, G. C. Tramontano; wg Münzen und Medaillen AG 263.1159. 6. Królestwo Neapolitańskie, Karol I król, karlin (1520–1527), Neapol, Marcello Gazella; wg Coll. Spahr 258. 7. Królestwo Neapolitańskie, Karol V cesarz, karlin (1542–1546), Neapol, Luigi Ram; wg Coll. Spahr 279. 8. Królestwo Neapolitańskie, Filip ks. Hiszpanii, karlin (1554–1556); tytuł FIDEI DEFENSOR przysługiwał tytułarnemu królowi Anglii, choć Filip rozumiał go nieco inaczej niż Henryk VIII; wg Schweizerischer Bankverein 18.723.

9

10

11

12

13

14

9. Królestwo Neapolitańskie, Karol V cesarz, *tarì* (1546–1548), Neapol, G. Albertino; wg Coll. Spahr 277. 10. Królestwo Neapolitańskie, Karol V ces., *tarì* (1542–1546), Neapol, L. Ram; wg SBV 18.0705. 11. Królestwo Neapolitańskie, Karol V ces., *tarì* (1548–1554), Neapol, G. B. Ravaschiero; wg SBV 18.710. 12. Królestwo Neapolitańskie, Filip książę Hiszpanii, *tarì* (1554), Neapol, Giovan Battista Ravaschiero, wybite do miotania podczas uroczystości koronacyjnych w listopadzie 1554; wg Coll. Spahr 286. 13. Królestwo Neapolitańskie, Karol V cesarz, pataka (1552–1554), Neapol, G. B. Ravaschiero; wg Coll. Spahr 271. 14. Królestwo Neapolitańskie, Filip ks. Hiszpanii, pataka (1554–1556), Neapol, G. B. Ravaschiero; wg Coll. Spahr 285.

15

16

17

18

15. Królestwo Neapolitańskie, Filip ks. Hiszpanii, patakon (1556), Neapol, G. B. Ravaschiero; wg Coll. Spahr 283. 16. Litwa, Zygmunt August, kontrasygnatura 1564, Wilno, na patace Karola V z lat 1530–1556; Muzeum Narodowe w Warszawie, 108167 MN, ze zbioru K. Sobańskiego. 17. Litwa, Zygmunt August, kontrasygnatura 1564, Wilno, na patace Filipa króla Neapolu i księcia Hiszpanii z lat 1554–1556; MNW, 44516 NPO, ze zbioru Potockich. 18. Litwa, Zygmunt August, kontrasygnatura 1564, Wilno, na pataconie Filipa króla Neapolu i księcia Hiszpanii z 1556; MNW, 115512 MN.

19

20

21

22

23

24

25

26

19. Królestwo Neapolitańskie, Karol V cesarz, tercja skuda (1552–1554), Neapol, G. B. Ravaschiero; wg Coll. Spahr 273. 20. Królestwo Neapolitańskie, Karol V cesarz, tercja skuda (1552–1554), Neapol, G. B. Ravaschiero; wg Coll. Spahr 274. 21. Królestwo Neapolitańskie, Karol I król, dukat złoty (1516–1532), Neapol; wg Coll. Spahr 256. 22. Królestwo Neapolitańskie, Karol V cesarz, skud (1538–1546), Neapol, L. Ram; wg Coll. Spahr 264. 23. Królestwo Neapolitańskie, Karol V cesarz, doppia, tj. 2 skudy (1546–1548), Neapol, G. Albertino; wg SBV 18.0707. 24. Wenecja, Andrea Gritti, skud złoty (1523–1539), 3,27 g; wg SBV 15.1675. 25. Lukka, republika, skud 1552, z imieniem Karola V, 3,20 g; wg SBV 17.1053. 26. Węgry, Ludwik II, dukat 1519, Krzemnica; wg SBV 15.2371.

27. Węgry, Jan I Zapolya, dukat 1535, Kolozsvár (Cluj); wg SBV 15.2372. 28. Siedmiogród, Jan II Zygmunt i Izabela, dukat 1556, Nagybánya (Baia Mare); wg SBV 15.2418. 29. Wenecja, Francesco Venier, *zecchino* (1554–1556), 3,48 g; wg SBV 15.1680. 30. Portugalia, Emanuel I, *cruzado* (1495–1521); wg SBV 15.1923. 31. Portugalia, Jan III, *cruzado calvario* (1521–1557); wg SBV 15.1924. 32. Portugalia, Emanuel I, *portuguéz* (1499–1521), Lizbona, 35,40 g; wg SBV 37.2400. 33. Portugalia, Jan III, *portuguéz* (1521–1557), Lizbona, L–R, 35,37 g; wg SBV 29.1257.

34

35

36

37

38

39

34. Aragonia, Ferdynand II, 10 dukatów (1504–1516), Saragossa, Luis Sanchez; wg SBV 18.0225. 35. Hiszpania, Ferdynand V (II) i Izabela I, *doble excelente* (1497–1504?), Sewilla; wg SBV 14.1869. 36. Deventer, Kampen i Zwolle, wspólny gulden złoty 1546, z imieniem Karola V; wg SBV 14.1613. 37. Brabancja, Karol V, *karolusgulden* (1521–1544?), Antwerpia, 2,89 g; wg SBV 14.0216. 38. Anglia, Edward IV, *ryal* (1465–1483), Bristol; wg SBV 14.1387. 39. Anglia, Henryk VIII, *angel* (1509–1547), 5,16 g; wg SBV 15.1481.

40

41

42

43

40. Anglia, Maria I, suwren 1553; wg SBV 14.1392. 41. Anglia, Henryk VIII, szyling (*testoon*), (1544–1547), Tower; wg Baldwin 6, 11 X 1995, 1079. 42. Saksonia–Gotha, Jan Fryderyk, półtalar 1552, Saalfeld; wg Helbing 73.096. 43. Giovanni Michele Pastorino, *Królowa Bona*, 1556, odlew srebrny, jednostronny; wg M. Gumowskiego, *Medale Jagiellonów*, XXI:77.

44. Giovanni Maria Padovano, *Izabela Jagiellonka*, 1532, brąz, lany i cyzelowany, Modena, Museo d'Este; wg M. Gumowskiego, *Medale Jagiellonów*, XVIIIb:68.

45

46

45. Jacopo Niccola Trezzo, *Filip Austriacki i Maria Angielska*, medal zaślubinowy, 1555, odlew srebrny; wg SBV 26.2160. 46. Alessandro Cesari, *Papież Paweł III*, XII rok pontyfikatu, 1545, brąz; wg Hess-Divo 271.445.